

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ
ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ КОНСЕРВАТОРИЯСИ

“Ижтимоий-сиёсий фанлар” кафедраси

Сиёсий фанлар номзоди Н.Ш.Бердалиев

**«ПОЛИТОЛОГИЯ» ФАНИДАН
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ**

ТОШКЕНТ-2009

1-Мавзу: Политология фанинг предмети ва максоди. Сиёсий карашлар ва таълимотлар.

РЕЖА

1. Политология фани, предмети максоди ва вазифалари.
2. Политология фани конун ва тушунчалари.
3. Сиёсий карашлар ва таълимотларнинг шаклланиши.
4. Шаркда сиёсий фикр ва гоёлар

Политология юнонча "polis"-давлат, сиёсат ва ижтимоий иш, "logiya"-фан ёки таълимот сузларидан олинган булиб давлат, сиёсат хақидаги фан ёки таълимот маъносини беради. Унинг объекти давлат ва унинг фаолияти ҳамда жамиятнинг сиёсий хаёти муносабатларида руи берадиган воқеа-ходисаларни, узгаришларни илмий- назарий жихатдан асослаб бериш билан белгиланади. "Политология" нинг сиёсий фан сифатидаги роли ва ахамияти, унинг сиёсий мохиятга эга булган воқеа ходисаларни алохида олинган бир мамлакат доирасида эмас, балки жахоннинг турли мамлакатларида сиёсий муаммоларни хал килинишида эришилган натижаларни урганиш ва ургатиш билан белгиланади. Тадқиқотларнинг амалий натижалари "Политология" фанида умумлаштирилади ва унга асосланган холда мухим сиёсий назария ва хулласалар ишлаб чиқилади.

"Политология" фани предметини куйдагича таърифлаш мумкин. "Политология" жамиятнинг сиёсий хаётида ва сиёсий муносабатда ҳамда жахон сиёсатининг хилма -хил масалаларини ва уларда сиёсатнинг намоён булиши ёки таъсир этиши хусусиятларини урганувчи фандир. Жамиятни бошқаришга ва ундаги муаммоларни хал килишга дахлдор булган давлат сиёсий партиялар ва харакатлар, халқаро сиёсий ташкилотлар, ижтимоий ва оммавий жамоа ташкилотлари ҳамда ижтимоий гурухларнинг сиёсий фаолияти ҳам "Политология" нинг предметини ифода этади.

"Политология" нинг мазмуни деганда шу фан урганадиган масалаларнинг бирлиги тушинилади. "Политология" фани масалаларига хос булган жихатларини хисобга олган холда уларни учта асосий қисмга булиш мумкин.

Биринчи қисми- "Политология" ни илмий назарий ва методологик асосларини ифода қилувчи масалалар хақида. Шундай масалалардан бири "Политология" нинг вужудга келиши ва ривожланишини урганувчи масалалардир. "Политологиянинг" фан сифатида вужудга келишидаги мухим рол уйнайдиган сиёсий карашлар.

Иккинчи қисм- сиёсий хаёт, муносабатлар масаларига доир мавзулар. Сиёсий жараёнлар, сиёсий муносабатлар, жамиятнинг сиёсий системаси ва унинг тузилиши, сиёсий хокимият ва фуқаролик жамияти, сиёсий партиялар ва харакатлар, ижтимоий ва оммавий харакатлар,

ижтимоий гурухлар сиёсий онг ва сиёсий тарбия, маданий сиёсат ва сиёсий маданият сингари хилма-хил масалалар урганилади.

Учинчи қисмга-жаҳон сиёсати ва халқаро сиёсий муносабатларга доир мавзулар киради. Бу қисмда ҳозирги халқаро сиёсий муносабатлар ва уларнинг ривожланиш хусусиятлари, уруш ва тинчлик сиёсати умумбашарий муамоларнинг сиёсий жихатлари халқаро сиёсий ташкилотлар, давлатлар ташки сиёсатининг моҳияти ва хусусиятлари сингари масалалар урганилади.

Политология, ҳар бир фан сингари, инсонга хизмат қилати ва узига хос вазифаларни (функцияларни) бажаради. Бу вазифалар қуйидагилардан иборат:

-Урганиш функцияси, яъни сиёсий воқеа ва жараёнларни урганиш, таърифлаш ва тушинтириш.

-Ургатиш функцияси, яъни сиёсий бошқарувнинг оптимал моделини яратиш, аниқ бир ҳолатда қандай йул тутишни курсати, бошқарувга доир амалий тавсияларни ишлаб чиқиш.

-башорат қилиш (Прагноз), футурология, яъни сиёсий жараёнлардан қелиб чиқиб қелажак сиёсий воқеа ходисалар ҳақида тахминлар, башоратлар бериш.

-Аксиологик, яъни сиёсий фаолиятни, сиёсий воқеа ходисаларни баҳолаш функцияси.

- Сиёсий ижтимоийлаштириш, демократик давлатларда фуқароликни ҳис қилиш, аҳолининг демократик маданиятини шакллантириш.

- Сиёсий қурилиш, сиёсий ислохот ва узгаришларга назарий асос бўлиб хизмат қилиш.

2."Политология" нинг қонуниятлари ҳам бошқа сиёсий фанларнинг қонуниятлари қабил умумий қадрият ҳисобланади. Улар миллий хусусиятга эга бўлмай балки интернационал моҳиятга эгадир. Бу қонуниятлар объектив характерга эга бўлиб, уларни қишиларнинг хоҳиш иродаси билан узгартириши мумкин эмас.

"Политология" қонуниятлари узлари қенг амал қилиш хусусиятларига қура икки гуруҳни ташкил қилади.

Биринчи гуруҳни ташкил этувчи гуруҳларга мамлақатларнинг ички сиёсий ҳаётида амал қиладиган қонуниятлар қиради. Булар ижтимоий ҳаётни демократлаштириш, сиёсий ҳокимият механизмларидан самарали фойдаланиш, сиёсий бошқариш принципларига амал қилиш сингари қуплаб умумий қонуниятлардир. Жамиятни иқтисодий базаси ва сиёсий ҳокимият уртасидаги нисбатни ақс этдирувчи, ижтимоий тизим бўлган сиёсий ҳокимиятни ривожлантиришни характерлайди ва ниҳоят сиёсий, рухий қонунларни шахс билан ҳокимият уртасидаги муносабатларни ифодалайди.

Иккинчи гуруҳ-халқаро сиёсий муносабатлар соҳасида амал қиладиган умумий қонуниятлар ташкил этади. Буларга турли давлатлар

билан ҳамкорликни амалга оширишнинг халкларни тинч-тотув яшаши учун кураш, халқаро низо ва келишмовчиликларни бартараф этишда сиёсий воситалардан фойдаланиш муаммоларни хал қилишда сиёсий кучдан фойдаланиш, сингари умумий қонуниятлар қиради.

"Политология" нинг категориялари ҳам бошқа ижтимоий сиёсий фанларнинг категориялари каби шу фанда урганиладиган масалаларни умумий тарзда ифодалашда қулланилади.

Категория тушунчаси сиёсий фанларда жамият ҳаётида руй берадиган воқеа-ҳодисалар, узғаришларни умумий тарзда ифодалашга хизмат қиладиган илмий атамалар ҳисобланади. Шу жихатдан, "Политология" фани тушунчаси жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва сиёсий муносабатлари, давлатларнинг ички ва ташқи сиёсати, жаҳон сиёсатининг хилма-хил масалаларини умумий тарзда ифодаласа, "сиёсий муносабатлар" категорияси орқали эса сиёсат субъектлари уртасидаги муносабатлар умумий тарзда ақс этдирилади. Сиёсат, сиёсий ҳокимия, давлат ҳокимияти, сиёсий партиялар, сиёсий ташкилотлар, сиёсий онг, сиёсий маданият, халқаро сиёсий муносабатлар шу каби категориялар орқали сиёсий ҳаёт ва сиёсий муносабатларнинг хилма-хил масалалари умумий тарзда ифодаланади.

"Политология" нинг категориялари сиёсатга дахлдор масалаларни ойдинлаштириш, бир тушунча орқали қенг маънога эга бўлган фикрни умумлаштириш ҳолида ифодалашни билдиради.

"Политология" уз олдида турган вазифаларни хал қилишда турли усуллардан фойдаланади. Политологияни мақсади шундан иборатки диалектик усул ёрдамида фанни янги илмий ҳолда ва ҳулосалар билан бойитишдан иборатдир.

"Политология" фанини урганишда илмий-назарий жихатдан эмприк-социологик усулда ҳам ифодаланилади. Бу усул суров анкеталаштириш статистик таҳлил қилишга асосланади. Бу усул орқали жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва сиёсий муносабатларида руй берадиган узғаришлар тугрисида жамоатчиликнинг фикри урганилади.

3. "Политология" фан сифатида жамият ҳаётининг турли соҳаларида бўладиган узғаришларда сиёсатнинг урни ва ролини илмий-назарий жихатдан асослайди. Сиёсий ҳаёт ижтимоий ҳаётнинг бир жаб ҳаси экан, сиёсатга ташқи ижтимоий ҳодисалар доим таъсир қилади ва уз навбатида сиёсатдан ақс таъсир олади. Ягона билимни бўлиб урганиш унинг асл моҳиятини йукотишга, ижтимоий борликни бир ёқлама тушинишга олиб қелиши мумкин, шу туфайли барча ижтимоий фанлар узаро муносабатда бўлишади ва бир тизимни ташкил этишади. Шунинг учун бу фан бошқа ижтимоий фанлар билан алоқадорликда бўлади. Айни шу жараёнда "Политология" фани "Фалсафа", "Иқтисодий назария", "Сиёсат ва ҳуқуқнинг таъмоиллар тарихи", "Сиёсат тарихи", "Сиёсий социология" каби фанлар билан яқин муносабатда бўлади. Масалан, миллий муносабатлар билан боғлиқ бўлган масалалар фалсафа, сиёсий

тарих, сиёсий психология, сиёсий социология каби фанларда ҳам урганилади. Фалсафа фани миллатларнинг вужудга келиши ва ривожланишини умум ижтимоий қонунлар асосида урганса, сиёсий тарихда асосий эътибор у ёки бу сиёсий партияларнинг миллий муносабатлари соҳасидаги вазифаларини хал этишга қаратилган назарий ва амалий фаолиятини урганишга қаратилган. Социал психологияда эса миллатларнинг қайфияти, уларнинг давлат, сиёсий партиялар, ташкилотлар ва ҳаракатлар олиб борадиган миллий сиёсатга булган муносабатлари урганилади.

Энди политология билан боғлиқ фанларни алоҳида алоҳида қуриб чиқсак Политологияни социология фани билан боғлиқлик томонисоциология ижтимоий муносабатларни кенг маънода урганса, сиёсатшунослик жаҳиятдаги сиёсий муносабатларни урганади Буфанлар бир-бирини доим маълумотлар билан, гоълар билан бойитиб боради ва бир-бирига суянади. Бу фикрнинг ёркин исботи сифатида политология ва социология фанларининг узаро таъсири натижасида вужудга келган фан-сиёсий социологияни келтириш мумкин.

Фалсафа барча ижтимоий фанлар сингари политология учун ҳам умумий ва шахсий методларни яратишда, политологиядаги сиёсий мафқуралар назариясини яратишда ёрдам беради. Шу билан биргаликда сиёсий онгни тапхлил қилишда кумаклашади.

Психология фани сиёсатдаги етакчилик (лидерлик) элиталар ходисасини урганишда асқотади. Уз навбатида политология ҳам психологияга сиёсий муҳитнинг инсон руҳиятини шаклланишида курсатадиган таъсирини урганиш учун маълумотлар беради.

Тарих ва политология қадимдан бир-бири билан боғлиқ фанлардир, чунки тарих асосан утмишда содир булган сиёсий жараёнларнинг моҳиятини очиб беришда ёрдам беради. Уз навбатида политология урганаётган сиёсий жараёнларнинг утмишда қандай тарзда ривожланиб келишини тарих фани орқали билиб олади.

Юридик қонунлар доимо сиёсатнинг бошқариш вазифасини бажариш учун хизмат қилиб келган восита булган. Жаҳиятнинг сиёсий тизими шаклига қура юридик қонунлар ҳам узғариб борган. Шу туйғайли политология ва ҳуқуқшунослик фанлари юридик қонунларни сиёсий фаолиятнинг маҳсули сифатида, лекин ҳар бири узига керакли томондан урганиб келинган.

Иқтисодиёт жаҳиятнинг ижтимоий ҳаётининг асосий омилларидан бири ва иқтисодий қучлар ва иқтисодий муносабатларнинг шакли охири-оқибатда жаҳиятнинг сиёсий тuzилишини белгилаб беради. Уз навбатида сиёсий бошқарув кенг маънодаги иқтисодиётни бошқариш ҳам деб тушунилади. Бу омиллар политологияни ва иқтисодиёт назариясини узаро яқинлаштиради.

Умуман олганда, "Политология" бошка фанлардан фарк қилиб давлатнинг ижтимоий муносабатларини ташкил этишдаги роли ва ахамиятини назарий жиҳатдан асослаб беради.

Мамлакатимизнинг миллий мустақилликка эришиши сиёсий фанларни урганиш ва уқитишга булган эскича ёндошувларни батамом узгартириб юборди. Мустақиллик шароитида олий таълим тизимини такомиллаштиришнинг дастлабки тадбирларидан бири мамлакатимизда "Политология" фанини мустақил фан сифатида урганиш ва уқитишга мувофиқ булинди. Мустақилликни дастлабки йиллариданок мамлакатимизда олий укув юртлирининг укув режаларида "Политология" фани киритилди ва бу фан эндиликда бошка сиёсий фанлар сингари кенг хажмда урганилмоқда.

Мамлакатимизда "Политология" фанини илмий назарий асослари ва коидалари Президент И. А. Каримовнинг бир канча асарлари ва маърузаларида уз ифодасини топди. Жумладан, "Ўзбекистон келажаги буюк давлат", "Ўзбекистоннинг уз истиклол ва тарақиёт йули", "Ўзбекистон XXI аср бусагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тарақиёт қафолатлари", "Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард максадимиз", каби асарларда сиёсий жамиятлар, сиёсат маданият каби масалаларга катта этибор берилган.

"Политология"нинг яқин йилларга тарқибий қисми ҳисобланган, кейинги йилларда мустақил макомга эга булиб бораётган булим ҳамда амалий қулланма сифатида кенг тарқалаётган қисмини қароматшунослик (футурология) ёки қароматгуйлик номи билан атамоқдалар.

Қароматшунослик лотинча "oruturum" сузидан олинган булиб келажак ҳақидаги билимларни илмий тахминлари башорат қилишни узида мужасамлаштирган.

Қароматшуносликнинг асосий предмети гоҳ келажак ҳақидаги фан, гоҳ келажак тарихи, гоҳ эса келажакни тадқиқ қилиш, атамалари билан белгилаш одат тусига қирган. Ҳозирги кунда асосан келажак муамолари илмий тадқиқ қилиш максадлари замонавий қароматшуносликнинг асосий моҳиятини ва мазмунини ташкил этади.

Жамият ҳаётида руй берадиган ҳар бир узғариш маълум бир тарихий шароитнинг маҳсули ҳисобланади. Бу тарихий узғаришлар "Политология" нинг фан сифатида вужудга қелишида муҳим ахамиятга эга булган.

"Политология" фанининг вужудга қелиши ва ривожланишидаги дастлабки тарихий шароит бу давлатнинг пайдо қилишидир. Давлат пайдо қилиши билан жамиятнинг сиёсий ҳаёти сиёсий муносабатларни йулга қуйиш ва уларни тартибга солиш жараёнида жамиятнинг сиёсий бошқарувчисига айланиб борди.

Давлатнинг вужудга қелиши каби сиёсий партиялар ва ташкилотларнинг вужудга қелиши ҳам жамиятнинг сиёсий ҳаётида руй

берган мухим сиёсий узгаришлардан бири булган эди. Сиёсий партияларнинг вужудга келиши билан сиёсий муносабатлар янада такомиллашган ва уларнинг жамият хаётида таъсири кучайиб борган.

Сиёсий харакатларнинг шаклланиши ва уларнинг жамият хаётидаги роли хамда ахамияти масаласини урганиш хам "Политология"нинг фан сифатида вужудга келишида мухим тарихий шароит булган. Жамиятнинг сиёсий хаётида руй берган мухим узгаришлардан бири халқаро ташкилотларнинг вужудга келганлигидир. Хозирги кунда дунёда бундай ташкилотларнинг умумий сони юздан ошиб кетди.

Хулоса килиб айтиш мумкинки бу фан хам бошка сиёсий фанлар каби жамият хаётида руй берган узгаришларни урганиш натижасида вужудга келган ва ривожланган. Масалан, биз узбек давлатчилиги мохият ва имкониятлари хақида канчалик сузламайлик, агар унинг амалий ифодасининг гувохи (бугунги кун нуктаи назаридан эса курувчиси) булмас эканмиз гап гаплигича колаверади. Шу манода А. Темур даври давлатчилигимизнинг мохияти ва имкониятлари куламини амалда юзага чиқариб берганлиги билан хам гоятда мухимдир (албатта уз даври шароитида).

Узбек давлатчилигининг А. Темур даврига кадар шаклланиб замонлар синовидан утган асослари куйидагилар.

1. Давлат уз вазифасини бажармоги учун, энг аввало сиёсий жихатдан мустакил булиши керак.
2. Давлат ва жамият сиёсий яхлитлиги бузилмаслиги керак.
3. Фан-маданият ривақи тугрисида доимий кайгуриш давлат ахамиятига молик катъий сиёсат сифатида каралмоги лозимдир.¹

Дастлабки сиёсий карашларнинг пайдо булиши эрамиздан аввалги III минг йилликни охири ва II минг йилликнинг бошларига тугри келади. Бу даврда кадимги Миср, Месопатамия, Хиндистон ва Хитойда дастлабки кулдорлак давлатлари пайдо булган. Уша пайтларда бу давлатларда олиб борилган сиёсатнинг айрим масалалари «Хамураппи конунлари», "Ману конунлари", "Махобхорат" сингари асарларда баён калинган.

Сиёсий карашларнинг шаклланиши ва карор топишида узига хос анъаналар мавжуд булиб, сиёсий карашлар турли хил талкин этилган. Уларни сиёсатшунослар умумий тарзда уч гурухга булишади. Диний карашлар, Юридик карашлар, Сиёсий-фалсафий карашлар.

Диний карашлар. Кадимги халқлар деб хисобланган мисрликлар, хитойликлар, хиндлар, бобилликлар, яхудийлар, форслар, греклар ва римликларнинг карашларида ер юзидаги тартиб ва тартиботларни илохий куч билан боглаб тушиниш, Аллохни унинг биринчи сабаби деб хисоблаш анъанаси шаклида диний караш мавжуд булган. Масалан, кадимги хитойда император ер юзидаги тартибларни илохий тартиблар билан

¹ А. Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. «Шар», Тошкент, 2000. 171-172 бет.

боглаб турувчи ягона шахс деб каралган. Давлат хокимиятининг турли бугинларида ишлаётган бошка шахслар император хокимияти тартиботларини амалга оширувчиларидир. Хитой императори айти пайтда осмоннинг «угли»гина эмас, уз халкининг «отаси»хам хисобланган. Унинг хокимияти ота-онанинг оилада болаларга мавжуд булган хокимиятига ухшашдир, деб ёндошилган (Конфуций).

Кадимги Мисрда эса Оллох хукмдор хокимиятининг илк манбаи сифатида каралган. Бу узига хоспирамидага киёс килинган, унинг учи худо ва унинг сайлаб куйган фиравнлари, асоси эса оддий халк деб каралган. Улар уртасида рухонийлар ва зодогонлар турган.

Кадимги хиндистонда хам жамият ва давлатнинг келиб чикиши илохий, мавжуд тартиб коидалар хам шу асосда урнатилган деган гоьлар мавжуд булган. Ригведлар асосида конунларнинг илохилигига ва инсонлар уртасидаги муносабатлар уруг кастачиликка асосланган гоьга таянган.

Сиёсий фикр тарихида диний анъаналарнинг энг классик куруниши Августин (Шимолий Африка, 354-430 й)нинг сиёсий карашларида уз ифодасини топган. У Черков давлатдан устун туради деган фикрда булган. «Черковга буйсунмаган давлат касоскорлар тудасидан фарк килмайди», деган гоь илгари сурилган. Инсонларни эса «илохий одам», «ердаги одам»га булади.

Араб халифалиги хам диний ва нунёвий асосларда бошкарилди.

Ф. Аквинский (1225-1274 й)нинг сиёсий карашлари урта асрда диний ананалардаги сиёсий карашларнинг энг чуққиси деб хисобланади. У хаётлик давридаёк Рим католик черковининг «доктори» унвонига эга булди. Унинг карашлари XIX асрда Рим папаси Лев XIII томонидан «католицизмнинг ягона хақикий фалсафаси», деб эълон килинган. Нинг карашларига кура хокимият уз мохиятига кура илохийликнинг урнатилишидир.

Давлатни бошкаришда конституциявий асосга утилгандан кейингина дин ва давлат муносабатининг хуқукий асослари аник курсатила бошланди. Дин давлатдан, мактаб черковдан ажратилди.

Юридик караш. Сиёсий таълимотларда давлат ва хуқуқка инсон манфаати нуктаи назаридан ёндашиш юридик анъана сифатида кадимги дунёда мавжуд булган. Бу Конфуций сиёсий карашларида, буддизм, оташпарастликда уз ифодасини топган.

Кадимги Римда юридик анъананинг шаклланишида Цицироннинг (мил.ав. 106-43й) сиёсий карашлари алохида уринга эга. У «Конунлар тугрисида» асарида давлат шакллари тугрисида, унинг монархия, аристократия ва демократия курунишларининг яхши томонларини узиди ифодалаган аралаш идора этиш усули тугрисида суз юритади.

Сиёсий-фалсафий караш. Сиёсий карашларда сиёсий социологик ёндашув антик даврга бориб такалади. Масалан, кадимги Грецияда сиёсий гоьлар ижтимоий-сиёсий институт сифатида полис, шахар давлат ва

шахар-жамият тарзидаги карашларда уз ифодасини топган. Сиёсий – фалсафий анъана тугрисида фикр юритганда Демокрит (мил ав. 460-370й), Афлотун (Платон) (427-347), Арасту (Аристотель) (384-322)нинг сиёсий карашларини хисобга олиш мухим. Афлотун давлат ривожини шаклланиши уч турга булади: тимократия, олигаргия, демократия турларига булди. Давлатни бошқариш хам уч турга булди. Монархия, демократия олигархияга. Давлатни тугри бошқариш бу давлатнинг монархия бошқаруви дейди. Иккинчи турига олигархия, зурлик, демократия шакллари киритади ва давлат бошқарувининг номаъкул шакллари сифатида таърифлайди.

Аристотелнинг «сиёсат», «Этика», ва «Риторика» каби асарларида унинг сиёсий карашлари берилган. У индивидларнинг сиёсий хаёти полисда мужассамлашади, унда инсон сиёсий мавжудот сифатида намоён булади дейди. У яна инсон адолат ва адолатсизликнинг фаркини англай олган мавжудоддир дейди. Давлат шаклини тугри ва нотугри шаклларга булади. Тугри шаклига монархия, аристократия, политанияни, нотугри шаклига эса тирания, олигархия ва демократияни киритади ва уларнинг бир-биридан фаркини курсатади. Давлатнинг шакли уз максади ва ижтимоий катламлар манфаатини ифода этишга караб белгиланади. 2. Марказий Осиёда сиёсий карашларнинг ривожига Фаробий, Ибн Сино, Беруний, А. Темур, Улугбек, Навоий, Бобур, Фуркат, А.Дониш, Бердак, Саттархон, Бехбудий каби етук мутафаккирлар ва давлат арбоблари жуда катта хисса кушганлар. Фаробийнинг жамоалар хакидаги таълимоти, Навоийнинг адолатли шох тугрисида карашлари ва энг мухими А. Темурнинг давлатни идора этиш коидалари баён этилган " Темур тузуклари" асари ижтимоий -сиёсий масалаларни хал этишда катта ахамиятга эга фикрлар сифатида каралади. Беруний узининг купгина илмий асарларида сиёсий масалалар хакида тухталади. "Ок кийимликлар ва карматийлар хабарлари хакида китоб"ида эса Урта Осиёнинг уша даврдаги энг илгор ижтимоий сиёсий харакатларидан карматийлар хакида жуда илик гапиради ва уларнинг мавжуд сиёсий тузумни такомиллаштириш учун олиб борган курашларини хайрихохлик рухида юксак бахолайди.

Ибн Сино таълимоти агар давлат бошлигининг узи адолатсизликка йул куйса, халкнинг унга карши кузголон кутариб чикиши хукукий булади ва бу жамият томонидан катъий куллаб-кувватланмоги лозим дейди аллома. Узбек халкининг доно дахо шоири ва мутафаккири, буюк олим ва давлат арбоби Алишер Навоийнинг сиёсий таълимотлар тарихига кушган хиссаси бекиёсдир. Инсонпарварлик ва таракийпарварлик гоёлари учун Хиротдан Абу-Саид Мирзо томонидан кувилган. Навоий 1469 йилда Хуросон тахтини ёшликдаги дуси Хусайин Байкоро эгаллагач, Самарканддан Хиротга кайтиб, жуда масъул хисобланган мухрдорлик давлат лавозимини эгаллайди. Давлат хокимиятини мустахамлаш, мамлакат бирлигини таркоклик балосидан саклаш, ортикча соликларга

катъий карши курашган, мамлакатнинг ободончилик ишларига бош кушиш каби катта масалаларни амалга оширишда бошчилик килди.

3. Бу даврда давлат, жамият ва шахс тугрисидаги карашлар тизимида индивид-фукарога алохида эътибор берилади. Шунинг учун бу даврдаги сиёсий карашлар «фукаролик тугрисида карашлар» деб хам аталади. Сиёсий сохада уйғониш даврининг узига хос жихатидан бири шундаки, инсон унинг марказига куйилади. Бу давр вакилларида булган Макиавелли узининг «Государ» асарида сиёсий каршларини келтириб утади. У «максад воситани оклайди», деган фикрни илгари суради. Макиавелининг фикрича ягона максад борки, бу максад ноахлокий воситани, яъни давлатнинг яратилиши ва уни саклаб қолишни оклайди, деб курсатади. Натижада, унинг таъсирида айрим сиёсий кучлар уз фаолиятларида унга таяндилар. Макиавелли жамиятни идора этиш тугрисида аник бир шаклни илгари сурмайди. У «якка хокимиятни» хам, «республика» бошқарув шаклини хам маъкуллайди.

XVIII асрда Европа мамлакатларида голландиялик олим Гроций жамоага бирлишиб яшаш кераклигини айтади. Бир-бирини хурмат, иззат, адолатли булишга чакиради, Мамлакатлар уртасидаги Иттифок булишини хукумронликка мутлок йул куймасликка чакиради. (1583-1645). Спиноза Бенединт (1632-1677) уз карашлари билан Гроцкийга якин туради. Асиоий сиёсий карашларининг мазмуни у хам булса, ахлок хакидаги таълимотидир ва "эркин инсон" гоёси хам катта ахамият касб этади.

Томас Гоббс (1588-1679) материалист файласуфлар орасида шухрат козонган. Томас Гоббс урушга карши булиб давлатни худо эмас балки унинг бандалари томонидан бошқариши керак дейди. Сиёсий тафаккурнинг шаклланиши тарихида Гегель (1770-1831 йиллар) ва унинг шогирдлари, издошлари, тарафдорлари сиёсий гоёлари жуда, катта ахамият касб этади. Гегель ишлаб чиккан "Хукук фалсафаси". "Объектив рух" таълимотлари катта ахамиятга эга. Бордан йук булмайди, йукдан бор булмайди. Деган назарияни илгари суради.

Ахмад Дониш - уз юртининг узбек ва тожик халкларининг сиёсий мутафаккири., ёзувчиси ва олий (1827-1897 йиллар) алохида хурматга сазовар булди. "Нодир вокеалар" , "Бухоро амирларининг таржимаи холи" каби асарларида жуда чиройли равон тилда ёзилган. А. Дониш уз юртининг узга юртлардан айникса /арб мамлакатларидан ижтимоий-иктисодий, сиёсий, маънавий жихатларидан ута колоклигини англаб, Бухородаги мавжуд сиёсий тузумни узгартириш зарурлигини айтади. Бу сохада амирга бир катор иктисодий-сиёсий ва маънавий сохаларда туб ислохотлар утказишини таклиф килади. Агар амир бунга ахамият бермаса халк катъий кураш олиб бормоги керак деган хулосага келади. Адолат кенгаши хакида гапиради.

Туркман халкининг атокли шоири Махтумкули бой феодалларга карши курашади. Аваз Утар угли адолатсиз сиёсий тузумга карши уз шеърлари билан курашга олиб боради. XX асрнинг 20-йилларида

Америкалик сиёсатшунос Толкотт Парсонс (1902-1979) инсонни сиёсий муносабатларига кириши, биринчи тил ва бошка кадриятлар оркали, конун коидаларга риюя килган холда шахсларни хурмат килиш масалаларига багишлайди. Шундай сиёсий карашлар фаол давомчиси Сеймур Линсет (1922 й) жамоатчиликни фикрини маъқуллаб уларнинг кандай ижтимоий манфаатдорлик иши билан шугулланишларини айтади. Махатма Ганди Хиндистон халклари миллий-озодлик харакатининг сиёсий тузум мафкурачиси булиб ижтимоий-сиёсий, диний-фалсафий карашлар системасини яратди. Унинг таълимоти:

- 1) мустамлакачилик маъмурияти билан асло хамкорлик килмаслик.
- 2) Мустамлакачилар урнатган тартиб коидаларга асло буйин синмаслик масаласини кутариб чикиб кишини киши томонидан камситилишини жуда хам коралайди.

Жадидчиликда маърифатпарварлик сиёсий карашлар истиклол гоёси : Абдулло Авлоний (1875-1934), Абдулло Кодирий (1894-1938), Абдурауф Фитрат (1886-1938), Махмуд хужа Бехбудий (1875-1919), Мунавар Кори (1878-1931), Мусо Саидмонов (1893-1937), Файзулло Хужаев (1896-1937) Мустабид тузум даврида уларнинг сиёсий карашлари ягона мафкуравий сиёсатга карши булиб, хукумронлик, кишини-киши томонидан хурлаш миллатчилик, шовинистик харакатга карши кураш олиб бордилар.

Мустақиллик йилларида эса президентимиз, давлатимиз асосчиси И. А. Каримовнинг қатор асарлари ҳақида фикр юритар эканмиз асарларнинг ҳар бирида мамлакатни ички сиёсати ва ташқи сиёсати билан бир қаторда аҳолини ижтимоий жиҳатдан қўллаб қувватлаш масалалари ыз аксини топган. Мамлакат аҳолисининг миллий бирлик, тинчлик, осойишталик, маданият, маърифат масалаларига асарларида катта аҳамият берилган.

2-Мавзу: Сиёсий жараён ва сиёсий тизим. Демократия.

1. Сиёсий жараён тушунчаси ва унинг турлари.
2. Сиёсий тизим тушунчаси, мохияти ва вазифалари.
3. Демократия тушунчаси ва мазмуни. Унинг замонавий модалари.

Сиёсий жараёнлар турли сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар, индивидлар муносабати сифатида намоён бўлади ва сиёсий фаолиятнинг мураккаб, кўп субъектли ва кўп киррали эканлигини кўрсатади.

Сиёсий жараён – сиёсий тизим фаолиятининг шаклидир. У сиёсий тизимнинг шаклланиш, амал килиш, янгиланиш ҳолатларини, унинг барча таркибий қисмлари алоқалари, ўзаро таъсирини жараён сифатида ўрганиш аниқ ва яхлит тасаввур килиш имконини беради.

Аmmo шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, «сиёсий жараён» тушунчаси политологияга оид адабиётларда турлича талкин этилади. Бир ўринда у «сиёсат» категорияси билан бир маънода қўлланса, баъзи муаллифлар ундан сиёсий ҳаётни ифода этувчи тушунча сифатида фойдаланадилар.

Сиёсий жараёнларни жамиятнинг бошқа соҳаларида кечаётган ўзгаришлар билан алоқадорликда кузатиш муайян давлатчиликнинг вужудга келиш ва шаклланиш, унинг жамиятга таъсирини ўрганиш имконини беради. Сиёсий жараёнларни уларнинг ички мохияти нуктаи назаридан ўрганиш – ҳокимиятни амалга ошириш усулларини кузатиш, таҳлил килиш мумкин.

Сиёсий жараёнлар куйидаги йўналишларда амал килади.

- 1) Сиёсий тизим таркибини шакллантириш. Бунда сиёсий тизимга мос ташкилотлар тузилади ва улар ўртасида меъёрий муносабатлар ўрнатилади.
- 2) Сиёсий тизимни кўллаб-қувватлаш, унинг барқарор ишлашини таъминлаш.
- 3) Сиёсий қарорларни қабул килиш ва ижро этиш.

Сиёсий жараён ҳокимиятни фаолиятда, ўзгаришда ўрганади. Шу туфайли Сиёсий жараён мавжудлигининг уч таркиби ажратилади: тургунлик, ривожланиш ва инкироз тартиблари.

- 1) Тургунлик тартибида шаклланиб бўлган сиёсий муносабатлар амалдаги меъёрларда тутиб турилади. Бу тартибда сиёсат субъектлари фаолиятида консерватизм ва анъаналарга содиқлик етакчи бўлади.
- 2) Ривожланиш тартибида жамият ичидаги ва халқаро муносабатлардаги ўзгаришларга мувофиқ равишда сиёсий тизимнинг бошқарув ва амал килиш услубларини ўзгартириб беради. Сиёсий элита жамиятда рўй бераётган ўзгаришлар, мамлакат ичида ва халқаро майдонда кучлар нисбати ўзгаришини тўғри хис қилиб, шунга мос бошқарувнинг мақсад ва услубларини белгилайди.
- 3) Инкирозли тартиб –сиёсий яхлитликнинг йўқолиши, ҳокимият қабул қилаётган қарорларнинг бажармаслиги, сиёсий ҳокимият легитимлигининг йўқотиб боришини англатади.

Политологияда сиёсий жараёнларни туркумлашнинг бир қанча усуллари мавжуд. **Маданият турларига кўра** америкалик политолог Л. Пай сиёсий жараёнларнинг гарб ва гарбга мансуб бўлмаган икки моделини яратади. У киёсий

политология доирасида гарбнинг ўзига хослиги ва гарбга мансуб бўлмаган жамиятнинг моделини яратади.

Сиёсатда устувор услубларга кўра гарб политологлари Ж.Ричардсон, Г.Густафсон ва Ж.Жордонлар сиёсий жараёнларнинг тўрт турини кўрсатишади. **Ўтиш даврини бошидан кечираётган жамиятларда сиёсий тизим мувозанатини таъминлаш** услубларига кўра уч турга бўлинади: технократик, идеократик ва харизматик.

Технократик турдаги сиёсий жараёнда сиёсий ўзгаришларга олиб боровчи омиллардан сиёсий технологиялар ва тадбирларга мойилли кучли бўлади. Бу турдаги жараёнлар инглиз-саксон мамлакатлари учун хос. Ахолининг кўпчилиги анъаналарга хурмат билан карагани учун бу жамиятларнинг сиёсий тизимлари баркарор, сиёсий институтлари самарадордир.

Идеократик турдаги сиёсий жараён анъанавий жамиятлар учун хос. Иктисодий, ижтимоий ва маданий жихатдан хилма-хил жамиятни умуммиллий гоё асосида бирлаштириш мумкин.

Харизматик турдаги сиёсий жараён шарк маданияти учун хос. Унинг доирасида сиёсий етакчи ролига юкори бахо берилади.

Сиёсий қарор – хокимият амал қилиши билан боглик вазифалар, босқичлар, воситаларни белгиловчи жараён. Сиёсий қарорлар қабул қилишнинг уч босқичини кўрсатиш мумкин. ё) тайёргарлик босқичи; 2) қарорларни қабул қилиш босқичи; 3) қабул қилинган қарорларни амалга ошириш босқичи. Қарорларни тайёрлаш ва қабул қилишнинг турли босқичларида ижтимоий субъектлар турлича иштирок этадилар. Масалан биринчи босқичда ахолининг барча катламлари иштирок эта олса, иккинчи босқичда давлатнинг ваколатли органлари, партия ва жамоат ташкилотлари етакчи ўринни эгаллайди. Сиёсий қарорларни қабул қилишнинг бир неча усуллри мавжуд. ё) компромисс – ўзаро ёнбосишлар натижасида эришилган битим. 2) консенсус(қелишув) - қарор овоз бериш йўли билан эмас, қелишув орқали қабул қилинади. Қелишув барча томонлар қарорга кўшилмасаларда, умумманфаатлардан қелиб чиқиб, унга қарши чикмасликларини билдиради. 3) устунлик - сиёсатда бирор сиёсий куч ёки давлатларга нисбатан устувор мавкени эгаллаши. Бунда томонлар субъект қарорларини ўз манфаатларига мос деб эътироз билдиради. Учинчи босқичда хокимият қилинган қарорларни хаётга татбиқ этади.

Сиёсий иштирок тушунчаси ижтимоий сиёсий жамоа аъзоларининг ички сиёсий муносабатлар ва хокимият таркибига жалб этилганлигини билдиради. Сиёсий иштирок субъектларига индивидлар, ижтимоий гурухлар, катламлар сиёсий ва жамоатчилик институтлари қиради. Кўлами жихатидан сиёсий иштирок – махаллий, - минтақавий, - умумдавлат, - халқаро сиёсат даражасида амалга оширилади. Сиёсий иштирок шакллари ҳам турлича: Уларга

-ахборот қабул қилиш ва узатиш:

-сиёсат ва давлат арбоблари ҳамда ташкилотчилари билан мулоқат:

-сайлов ва бошқа сиёсий компанияларда иштирок;

-намойишларда, сиёсий иш ташлашларда, оммавий норозилк характларида, озодлик урушларида;

-бошқарув ва ўз-ўзини бошқарувда;

-конунлар яратиш, уларни химоя қилиш ва улрга амал қилишда;
-сиёсий партиялар ва ижтимоий сиёсий ҳаратлар фаолиятидаги иштирок қиради.

Сиёсий иштирок қуйидаги вазифаларни бажаради;

-турли манфаатлар, талаблар, орзу-умидларни ифодалаш, мувофиқлаштириш, амалга ошириш;

-сиёсатчилар ва бошқарув аппарати ходимларни танлаш, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш;

-бошқарувга оид қарорлар ва сиёсат йўналишини белгилашга аҳолини жалб этиш;

-сиёсий ижтимоийлашув;

-ихтилофларнинг олдини олиш ва бартараф этиш;

-бюрократия билан қурашиш, фуқароларнинг сиёсат ва бошқарувдан бегоналашувига йўл қўймаслик.

Сиёсий иштирок қўринишлари, усуллари, даражалар ва шакллари аввало жамият сиёсий тизимининг хусусиятлари, сиёсий маданияти ўзгарувчан ички ва халқаро омиллар белгилайди. Сиёсий иштирок учун энг қулай шароитни демократик ва ҳуқуқий давлатлар яратади. Сиёсатда иштирок бир қанча даражаларида амалга оширилади.

1. Шахс ва гуруҳлар даражасида – микросиёсат ҳосил бўлади. Бу ерда фаолият урф-одат, анъана, муомила тартиби билан белгиланади. Қундалиқ иқир-чиқирлари доирасида шахс ва гуруҳлар манфаатларининг тўқнашуви ва қелишуви жараёни ана шундай қечади. Мамлакатлар, минтақалар, жаҳон даражасида – макро сиёсат амалга ошади. Бу жараёнда махсус тайёрланган шахслар муайян роллар, қўниқмалар ва вазифаларни амалга оширади.

Сиёсатни амалга ошириш учун унинг барча даражаларида зарур нарсалар қуйидагилар;

1. Шахслар-сиёсий фаолият субъектлари.

2. Механизмлар- анъаналар, урф-одатлар, қоидалар, қонунлар, сиёсий фаолият субъектларига таъсир этиш услублари.

3. Институтлар- сиёсий фаолият субъектларининг сиёсий фаолият механизмлари билан алоқадорликда амалга оширувчи тадбирларни қўллаб -қувватловчи, текширувчи ва назорат қилувчи ташкилотлар ташкил этади.

Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш вазифалари сиёсат ва сиёсий муносабатлар, иқтисодий, ижтимоий, шахсий миллий ва маънавий муносабатлар билан узвий боғлиқ. Ўзбекистонда сиёсий жараёнлар иштирокчилари қилма-қил институтлар ташкил қилади. Сиёсий жаранлар асосан ҳокимиятчилик ва жамият ўртасидаги мулоқот асосига қурилган. Жамият ўз талабларини ҳокимиятга вакиллик органлари, манфаат гуруҳлари томонидан етказди.

Сиёсий тизим у ёки бу жамият сиёсий тизимининг сиёсий ижтимоий, ҳуқуқий, мафқуравий анъаналарига ва ахлоқ нормаларига бўйинсинишига сиёсий муассаларга, сиёсий ҳаёт, сиёсий жараёнлар у ёки бу жамият сиёсий

ташкил этилиши уюштирилишининг акидалари мужассамланган яхлит ва тартибга солинган мажмуидир.

Сиёсий тизим жамиятда ҳокимият ва бошқарувни шакллантириш ва амалда рўёбга чиқариш билан боғлиқ муносабатлар, ҳаракатлар йигиндисидан иборатдир.

Сиёсий тизимнинг жамиятнинг бошқа тизимлардан қандай фарқи бор?

Биринчидан-бу фарқ унинг доирасида қабул қилинган қарорларнинг бутун жамият учун мажбурийлигини англатади. М: 1991 йил мустақилликнинг учунчи ойида Ўзбекистон Республикасининг "Давлат ёшлар сиёсатининг асослари тугрисида", қонун қабул қилинди, ундан кейин икки ой ўтар-ўтмас, 1992 йил январда жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида, 1992 йил июлида маориф ва ўқув-ўқитув масалалари бўйича қонунлар қабул қилинди.

Иккинчидан-унинг ижтимоий муҳим ва аввало жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тузилмаси билан боғланиб келганлиги истикболга мулжалланган ижтимоий сиёсатнинг асосий мазмуни меҳнатқашларнинг меҳнат қилиш ва ҳаёт кечириш шарт-шароитларни ҳар томонлама, муттасил тарзда, изчил ва оғишмай яхшилаб бориш, ижтимоий ҳаётнинг барча жаҳдаларида ижтимоий тенглик ва ижтимоий адолат акидаларини янада тўлароқ рўёбга чиқариш, барча ижтимоий синфлар табақалар, гуруҳлар ўртасидаги муҳим фарқларни тезроқ бартараф қилиб, синфсиз жамият қуришга эришиш, бунинг учун шаҳар билан қишлоқ, ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат, ўрталаридаги тафовудларни бартараф этиш, миллатлар ва элатлар ўртасидаги мавжуд қарама-қаршалиқларни ечиб ўтиб, миллий муносабатларни юқсак даражада уйғунлаштириш ва такомиллаштириш каби улкан ижтимоий тадбир-чораларни амалга оширишдан иборат бўлиши лозим.

Сиёсий тизимнинг учунчи хусусияти-унинг мустақиллиги билан белгиланади. Сиёсий тизим

жамиятнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш, мавжуд имкониятларни амалга оширишга сафарбар қилувчи механизмдир. Демак, сиёсий тизим сиёсий ҳокимиятни шакллантирувчи ва амалга оширувчи воситалари бўлган давлат ташкилотлари ва муносабатларининг йигиндисидир. Унинг моҳияти қуйдаги вазифаларда ўз ифодасини топади. Сиёсий тизим ўзида жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, этник ва миллий тузилмаларини, демографик жараёнлари аҳолининг маълумот даражаси, ижтимоий онг ҳолатини, маънавий-рухий ва маърифий-мафкуравий ҳаётни халқаро аҳволни ақс эттиради. Ҳозирги кунда бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишда турли манфаатлар мувозанатини тўғри аниқлаб олиш вазифаси бўлиши керак. Сиёсий тизим ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб улар биринчидан, сиёсий тизим доирасида қабул қилинадиган қарорларнинг бутун жамият ва унинг кичик тизимлари учун мажбурийлигида, иккинчидан унинг жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий структураси билан ҳамбарчас боғланганлигида, учинчидан унинг нисбий мустақиллигида яъни, унда тарқибий тузилишлар, роллар функцияларнинг маҳсул қурилмаси мавжудлигида намоён бўлади. Сиёсий тизимда икки асосий: ҳуқуқий ва социологик томон ажралиб туради. Ҳуқуқий томон сиёсий

тизимни амалдаги ижтимоий муассасалар ва ташкилотлар йигиндиси сифатида тушунишдан келиб чиқади.

Социологик жihat эса сиёсий тизимни ўзгарувчан курулма ижтимоий мухит ва ижтимоий тизимнинг ўзи берадиган ўзгарувчан ички турткилар, сиёсий хатти-харакатни ва бошқа харакатларни шакллантирувчи сиёсий ечимлар сифатида караб чиқади. Жамият сиёсий тизими-бу давлатни бошқариш дастаги бўлиб у орқали маълум бир синф, ижтимоий гуруҳ, катлам, миллатнинг манфаатларини рўёбга чиқариш мақсадида сиёсий хокимият амалга оширилади.

2. Давлат

жамиятнинг сиёсий системасида марказий ўринни эгаллайди. Давлат тузилиши жihatдан ниҳоят даражада мураккаб бирликни ташкил этган давлат муассаси сифатида ҳам кўп томонли ва кўп қиррали алоқаларга қиришиши табиий бўлгани туфайли унинг таърифи ҳам бир мазмунли бўлиши мумкин эмас. Давлат ўзини мукамал мақомга эга бўлиб, унинг асосий белгиларига қуйдагилар қиради. 1- маълум худудга. 2-Ўз аҳолисига. 3- Маълум ташкилотларга эга бўлади. У ихтиёрий, мажбурий, ижтимоий-сиёсий ташкилот ҳисобланади. У ишонтириш, мажбур қилиш, умумманфаатларни амалга оширишда турли вазиятлар (манипуляция)ни қўллаш ва солиқ йигиш қабиларда танҳо ҳуқуқга эга. Давлатнинг яна бир муҳим белгиси - унинг суверен бўлишлигидир. Бу тўғрида Президент И.А.Каримов жуда доно таълимот беради: "Ўтиш даврида давлат жиловини қўлдан бермаслиги керак. Шундагина у давлат бўлаолади. Жилов қўлдан қетган жойларда аҳвол қандай аянчли эканлигини қўриб турибмиз".

Ўша пайтларда

айрим мамлакатларда (айниқса Россияда) бошқарув жиловини давлат қўлидан қетганини ҳамма билади. Давлат ва хокимият ички мафкуравий қурашлар, мансаб ва амал учун олишувлар ва бошқа турли сиёсий жанглар билан банд бўлиб қолишган эди. Ўзбекистонда ҳам дастлаб шунга ўхшаш айрим воқеалар рўй берганини биламиз. Бирок давлат ўз пайтида унга барҳам берди. Шундай бўлиши ҳам зарур эди. Шу давр шароити шунини тақозо этар эди.

Давлат бошқариш одобини жамиятнинг сиёсий тизимини ушлаб туриш йўли йўриқларини таҳлил қилиб кўрсак, хорозмшоҳлар, ғозновийлар, теурийларнинг бу борадаги тузуклари ибратлидир. Умуман Ўзбек халқи давлатни идора қилиш усулларини жуда яхши билишган ва бошқа мамлакатларга ҳам ибратли бўлишган. Шунинг учун бизнинг халқимиз салтанатни сақлаб қолиш ва уни идора қилиш тажрибасига эгадирлар. Давлатнинг сиёсий тизимдаги ўрни, жамият ҳаётида бақарадиган қуйдаги функциялар алоҳида ахамият қасб этади. Булар: ички, ташқи ва халқаро функциялардир.

Давлатнинг ички функциясини ўз худудида яшайдиган халқ билан давлат ташкилоти ўртасидаги муносабатларни амалга ошириш ташкил қилади. Улар хўжалиқ, ташкилотчилик маданияти ва тарбия соҳаларидан иборат. Бу борада жамият аъзоларининг ахлоқий ва ўз бурчларини ўз вақтида адо этиш вазифасини яхши англашлари лозим.

Ҳозирги кунда

Ўзбекистон давлати ўз миллий манфаатларини ҳимоя қилишда Президент И.А.Каримов раҳбарлигида қатъий ва изчил йўлни танлади. Истиклол

шарофати билан жамиятнинг сиёсий тизимида маънавий мафкуравий иклим тубдан ўзгарди. Ўзбекистон сиёсий тизимининг истиклол аввало замонга мослашган ва унга мос ва хос миллий истиклол мафкуриси жамият фукаросининг эътиқодига айланиб қолиши ва уни ҳеч қандай қуч енгаолмайдиган даражага кўтаришни талаб қилади. Бизнинг миллий мафкурамиз ҳам "миллий давлатчилик тизимимиз", "юртимиз руҳи," "ўзига хос, ўзига мос турмуш тарзи", "умуммиллийлик", "фидойилик", "ватанпарварлик" каби гоя ва тушунчаларга асосланиб иш олиб бормоқдамиз.

Давлат ташқи функциясида бошқа давлатлар билан турли соҳаларга муносабатларини амалга оширади. Бугунги кунда жаҳон сиёсатини шакллантириш, умумбашарий муаммоларни ҳал қилишда халқаро ташкилотларнинг роли тобора ошиб борганлиги сабабли давлатнинг яна бир функцияси мустақил йўл билан шаклланади. У халқаро функция бўлиб ўз ичига давлатнинг халқаро ва минтақавий ташкилотлар фаолиятларида иштирок қилиш ҳамда ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда халқаро ва минтақавий муаммоларни ҳал қилишда фаоллик кўрсатишни ташкил қилади.

Давлат ўзининг қуйдаги тузилмасига эга . 1. қонун чиқарувчи. 2 Ижро. 3. Суд ҳокимияти. Хозирги мустақиллик шароитида улар алоҳида иш юргизадилар.

Давлат ва инсон ўртасидаги муносабатларда фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари муҳим аҳамиятга эга. Чунки фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқларида давлат ҳокимиятини ривожлантириш ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш, фуқароларининг жамият ва давлат ишларини бошқаришдаги фаол иштирокини таъминлаш каби умумий масалалар билан бевосита боғлиқ.

Фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари референдумларда уларнинг бевосита иштирок этиш йўли билан ҳам амалга оширилади. Ўзбекистон Конституциясининг 9- моддасида белгилаб қўйилганки, жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим моддалар халқ муҳокамасига тақдим этилди, умумий овозга (референдумга) қўйилди масалан, Республикамизнинг Мустақиллик Конституцияси лойиҳаси 1992 йилда икки марта умум халқ муҳокамасига қўйилди. Худди шундай тартибда Олий Мажлис тўғрисидаги Қонун лойиҳаси, меҳнат кодекси ва бошқа қатор ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари халқимиз эътиборига муҳоқама қилиш учун берилди. Бу биринчидан муҳоқама жараёнида мутахассислар ва халқ томонидан тушадиган тақлифлар, мулоҳазалар ҳужжатлар лойиҳаларини такомиллаштириш имконини беради. Иккинчидан халқни ҳуқуқий онги, уларни хоҳиш иродасини янада аниқроқ ифодалашга ёрдам беради.

Жамиятнинг сиёсий тизимида давлатдан кейин сиёсий партиялар ва жамоа ташкилотлари ҳам аҳамиятга эга. Сиёсий партиялар турли ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатлари мақсадларини ифода этиб, сиёсий ҳокимиятни амалга оширишда иштирок қилади.

Сиёсий партиялар тизими : а) Бир партиявийлик: б) икки партиявийлик , в) кўп партиявийлик асосида амалга ошади. Хозирги замон палитологлари кўп партиявийлик тизимларини афзал қўриб, уларни демократик ривожланиш талабига мос эканлигини ҳимоя қилиб

чикмоқдалар. Шунинг учун якка партиявийлик тизимидан кўппартиявийликка ўтишни демократия ривожланиши томон олга ташланган кадам деб карамокдалар. Жамиятнинг демократик характери мавжуд демократик институтларнинг тутган ўрни билан боғликлиги уни демократик жараён сифатида карашига асоса беради. Аммо жамиятнинг демократик даражаси фақат партиялар сони билан беогиланмайди. Бир партиявийлик ва кўп партиявийлик тизимларини вужудга келишига бир катор конкрет тарихий омиллар таъсир килади. Жамиятнинг сиёсий тизимида давлат ва сиёсий партиялар билан жамоа ташкилотлари фаолият кўрсатадилар. Жамоа ташкилотларига касаба уюшмалари ёшлар, ижодий, маданий, илмий ва бошқалар киради. Улар ўзларининг мохияти сиёсий тизимида тутган ўринлари билан давлат ва сиёсий партиялардан фарк килади. Биринчидан, улар давлат макомига эга эмаслар ва сиёсий хокимият учун кураш олиб бормайдилар: иккинчидан, улар мамлакат аҳолисининг барча қисмини ўзига бирлаштирадилар, учунчидан, улар томонидан қабул қилинадиган қарорлар ва ҳужжатлар мамлакат аҳолиси томонидан мажбурий равишда бажарилиши макомига эга эмас. Тўртинчидан улар сиёсий мақсадларни эмас, балки маълум гуруҳларнинг моддий маданий, ижодий ва илмий соҳадаги манфаатларини қондиришни мақсад қилади.

3.

Мустақилликни 11 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон халқи олдида шундай вазифалар қўйдики халқ ўз тажрибасидан келиб чиқиб миллий, маънавий ахлоқий анъаналарга мос қиладиган ҳақиқий демократик ақидаларни қамо топтириш.

Сиёсий тизим, биринчидан жамоатчилик фикрини инобатга олиши, уни амалга ошириш механизмини яратиш лозим. Сиёсатни ёки қарорни жамоатчилик фикри билан ҳисоблашмай мажбуран қабул қилинганлиги яхши самара бермайди. М: Тотолитар тузум даврида юқорида яъни марказда қабул қилинган қарорлар биз учун мажбурий этдик.

-Фақат мустақилликни қўлга киритишимиз туфайли Ўзбекистон: - давлат ва жамият қурилишининг сиёсий тизимини мустақил белгилаш, демократик йўл билан сайланган органлар орқали ўз ҳуқумини ўтказди.

- халқаро муносабатларда мустақил субъект сифатида иштирок этиш, нуфузли халқаро ташкилотларга тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кириш, бошқа мамлакатлар билан ўзаро фойдали шартнома ва битимлар тузиш имкониятига эга бўлди.

Миллий давлатчиликнинг тикланиши, демократик ҳуқуқий давлатнинг барпо этилиши, мустақил ички сиёсат юритиш бу мустақиллик шарофатидир.

Давлатимизнинг сиёсий маркази, пойтахтнинг мавжудлиги, Олий давлат хокимияти органларининг пойтахтда жойлашганлиги муҳимдир.

«Демократия» юнон тилидан олинган булиб «демос»- халқ, тенг ҳуқуқли фуқаролар йигини; «кратос»-куч. Хокимият, қудрат, бошқарув маъноларини билдирган. Бир суз билан айтганда демократия – халқ хокимияти деган маънони билдиради. АКШ собиқ президенти Авраам Линкольн: демократия – «халқ учун халқ томонидан амалга ошириладиган халқ хокимиятидир», -деган

эди. Демократия сиёсий атама сифатида узининг лугавий маъносидан анча кенг мазмун ва мохият касб этади. Шунинг учун hozirgi вақтда демократия – халкни хокимият манбаи деб эътироф этувчи, фукаролар тенглиги, озчилик хукукларини химояловчи, давлатнинг асосий органлари – сайловлар натижасида шакллантирилувчи сиёсий хокимият тизими сифатида тушинилади.

Бугунги кунда инкирозли холатлардан чиқишнинг ягона йули- ижтимоий сиёсий хаётни демократлаштириш деган фикр мавжуд. Инсоният орзулари, интилишлари, кундалик хаёти ана шу гоёлар билан сугорилган. Лекин айрим манбаларга караганда, жахондаги 200 мамлакатдан атига 40 тасинигина тулаконли демократик деб аташ мумкин. Жахондаги бирор мамлакатни демократиянинг ёркин намунаси тимсоли сифатида курсатиш кийин.

Жахон жамиятшунослиги кашф этган конуниятларга кура, халк томонидан сайловлар асосида шакллантириладиган хокимиятни икки усулда амалга оширади:

ё. Бевосита демократия. Бунда халкнинг хеч кандай вакилларсиз, сиёсий хокимият фаолиятида узлари иштирок этиши тушинилади. Бу демократиянинг фукаролар сиёсий хокимият тизими ёки махаллий бошкарувга депутатларни сайлашида, узлари сайланишида, конунлар мухокамаси, референдумларда иштирок этишида намоён булади.

2. Билвосита демократия, бу вакиллик демократияси хам дейилади. Бунда фукаролар сиёсий хокимият ва бошкарувда уз вакилларини сайлаб куйиш оркали иштирок этади. Масалан, Олий мажлисга, туман, вилоят халк депутатлари кенгашига, президентлик лавозимига, махалла кумиталарига вакиллар сайлаш билан фукаролар-узларининг конунлар кабул кишиш, давлатни, махаллани бошқариш ваколатларини узлари сайлаган одамларга беради.

Хозирги замон хорижий мамлакатларнинг сиёсатшунослари, давлат ва жамият арбоблари, хукукшунослари фикрларига кура демократик хукукий давлатни куриш учун барча давлатларга хос булган умумий хусусиятлар мавжуддир. Улар куйидагилар: 1. Сайловлар. 2. Сайлов якунларини аниклаш усули. 3. Тенг хукуклилик. 4. Фикрлар эркинлиги. 5. Куппартиявийлик. 6. Узини узи бошқариш. 7. Купчилик овоз коидаси. 8. Камчилик хукуклари. 9. Одил суд юритиш. 10. Халк хокимияти. 11. Хукуматга тобелар розилигига таянган хокимият. 12. Чидамлилик, омилкорлик, хамкорлик ва узаро келишув кадрийатлари.

Демократиянинг учта асосий модели: либерал, идентитар, плюралистик моделлари ажратиб курсатилади.

Либерал демократия шахси сиёсий тизимнинг бош элементи сифатида фундаментал, бегоналашмайдиган хукуklar билан таъминланади. Бунда либерал демократиянинг ижтимоий сиёсий чекланганлиги, фукароларни ижтимоий химоя кила олмаслиги, тенгсизликнинг ортиши, шахс сиёсий иштирокининг чекланганлиги, давлат «тунги коровул» роли билангина чеклаб куйиши унинг мухим камчиликларидир.

Идентитар демократия моделида халк яхлитлиги, бирлигидан келиб чиқади. Унда ягона ироданинг у баён этилгунга қадар мавжудлиги ва бу ирода билан вақолатли ҳокимият фаолиятининг айнанлиги ухшашлигини акс эттиради.

Плюралистик демократия модели ижтимоий манфаатлар ва уларни баён этиш шакллари, яъни сиёсий партиялар, жамиятлар, ижтимоий ҳаракатлар, фуқаролар ташаббуслари хилма-хиллигига асосланилади.

2. Миллий онгда узига хос хусусиятлар мавжудки, улар ҳар бир халқнинг руҳи, менталитети, табиатини белгилайди ва шу халқнинг сиёсий тизимида ҳам акс этади. Ҳар бир халқ узига хос ва мос бўлган сиёсий ташкилотларни шакллантиради.

Демократия институтлари ҳам турли мамлакатларда турли даврларда, турлича қуринишларда шаклланган. Масалан, АКШда 1776 йилда либерал демократик институтларга асосланган республика тузуми урнатилган бўлса, Францияда XIX аснинг охиридагина шаклланиб бўлди, Италия ва Германияга келсак иккинчи жаҳон уришидан кейин бу жараён тугади, Португалия ва Испанияда 70-йилларнинг урталарига тугри келади. /арб давлатларида демократия индивиднинг гуруҳдан устунлиги гоёсига асосланади. Бу ерда индивидуал эркинликлар ва ҳуқуқлар масаласи асосий масала. Шарқда эса индивид эркинлиги ва ҳуқуқларига таянилсада, у қўпинча гуруҳ, жамоа манфаати ва ҳуқуқлари билан уйғун қўйилади. Масалан, Япон модели «шахсни уз-узини чеклаши», уни жамият ва давлат манфаатлари тизимига уйғун қўйишни таъминлаш вазифасини қўяди. Бу ерда анъана ва замонавийликнинг узига хос уйғунлигига эришилган. Модернизация жараёни ижтимоий-маданий ва сиёсий-маданий соҳалардаги энг муҳим анъаналарни сақлаган ҳолда амалга оширилади. Бу ерда монархия, бурҷ, келишув, жамоага содиқлик, шахс манфаатларининг гуруҳ манфаатларига таяниши қаби кадриятлар сақланган. Демак Демократияни мутлақ индивидуал эркинликка эришиш деб тушинмаслик керак. Худди шунингдек, ислом маданиятига асосланиш демократик тартибларни тусик бўлаётти дейиш ҳам нотугри. Демократиянинг урнатилиш борасида Туркия, Миср, мароқаш, Малайзия қаби давлатларда ижобий мисоллар мавжуд. Ислолда фитна бирликни емириши тугрисида ва умма – жамоа ролини қўрсатиш, янгилашни ҳам муҳим уринга эга. Жамиятда халқ менталитетида демократия кадриятлари қоидалар, шартларни қабул қилиш ва қайта ишлаб чиқиш учун элементлар мавжуд бўлиш керак. Япония ва бошқа давлатларнинг тажрибасининг қўрсатишича бу ерда модернизация жараёни авторитар тартиботлари шароитида борган. Бу ердаги иқтисодий устишни қўчли марказлашган давлат таъминлаган. Давлат бозор иқтисодиёти бозор муносабатлари ва кадриятларини қарор топтирувчи катализатор вазифасини утаган. Бу ерда бозор ва давлат иштироки уртасида зарурий мувозанат, нисбат топилган. Жамоаларда икки демократияга амал қилинади, жамоа манфаатларининг устун қўйилиши, фуқароларнинг қўнунни ҳурмат қилиши қафолати бўлиб хизмат қилади. Уларнинг узаро консенсусга қилишни осонлаштиради. Япония шу маънода ёпик гуруҳларнинг очик жамияти деб баҳоланади. Яъни, сиёсий макротузилма парламент демократияси,

конституционализм, ҳукукий давлат, куп партиявийлик ва демократиянинг бошка белгилари қуринишида жамоа коллективизм асослари сакланган ҳолда амал қилинади. Марказий Осиёда мамлакатни идора этишда қадимдан жамоатчиликнинг эркин фикрига алоҳида эътибор бериб келинган. Халқнинг фикрини билиш, турли ижтимоий гуруҳлар ва табақалар билан бамаънабат иш юритиш, қўллаб ҳуқумдорлар, беклар, ҳокимлар учун қонун-қоида ҳисобланган. Давлат ишлари жамоатчилик билан биргаликда мурожаат-мадори, муруват, бағрикенглик ва сабр тоқатлилик билан юритиб келинган.

Шуро даврида ушбу қадриятлар бекор қилиниб, давлат бошқарувида маъмурий бўйруқбозлик тизимига утилди. Юқорида айтилган фикрлардан ҳулоса шуки, демократия барча муаммоларни ҳал қилиб бевуҷи сирли қалит ёки орзудаги жамият эмас. Унинг тоталитаризм ва авторитаризмдан фарқи шуки, у жамиятни ташкил этувчи озод ва эркин фуқароларнинг иродаси, манфаатлари, қўлиги ва бир-бирига ухшамаслигини ифода этади. Бу ҳилма-ҳилликни қадрлаган ҳолда фуқароларга қелишув, ён босиш, муҳокама, мунозара учун қонуний йўлларни очиб бериш ва қўлчиликга маъқул тушадиган қарорларни қабул қилишда шароит яратишдир.

3. Мустақлақ ва ярим мустақлақчиликдан озод бўлган давлатлар бир сиёсий тузумдан 2-сиёсий тузумга ўтишда ўз бошларидан маълум бир оралик даврни босиб ўтади. Бу политологияда сиёсий ўтиш даври дейилади. Бу давр эскининг ўрнида янгининг шаклланиши билан боғлиқ. Бу жараёнда тараккиёт талабларига жавоб бераётган давлат сиёсий ҳаётининг негизлари билан боғлиқ бўлган, барча механизмлар тугатилади, унинг ўрнига янги тараккиёт эҳтиёжларига жавоб берадиган механизмлар яратилади. Ўтиш даврининг зарурлиги ва унинг ўта мураккаб муаммоси эски тузум, унинг тартиб қоидалари, анъаналар, бошқарув тизими, маънавий мафқуравий асослари ва дунёқараши билан яшаган аҳолининг онги ва сиёсий тафакқурини тубдан янги шаклланаётган тузумга ўрганиши, мослашиши, қўниқиши билан боғлиқ бўлади. Ўтиш даври демократик тамойилларга асосланган жамиятни вужудга келтириш учун, зарур бўлган ислохотларни амалга ошириш учун, заминларни тайёрлаш учун зарур бўлган оралик муҳлат ҳисобланади. Демократия сиёсий жараёнлар тараккиёти омили бўлибгина қолмасдан, инсоннинг ўз-ўзини англаши, сиёсий қадр қимматини таъминлашни ҳам қўлқўлайди. Демократик жамиятга ўтишнинг 3 та йўли мавжуд:

ё. Классик йўл – у ўз ўз тарихий даврда амалга ошади ва мамлакат иқтисодий ҳаётида ҳусусий мулкчилик етакчи ўринни эгаллайди. Бу аҳолининг хоҳиш иродасидан ва моддий аҳолининг мураккаб ҳолатга тушишидан қатъий назар ўларни шаклланаётган тартибга ўрганиш ва қўнишга мажбур қилиб боради.

2. Инқилобий йўл – бунда сиёсий- ижтимоий муаммоларнинг илдици ҳусусий мулкчиликдан деб ҳисобланади. Сиёсий ўзгаришига айрим «синф, пролетариат» манфаатидан қелиб қикиб ёндашилади. Пролетариат диктатурасини ўрнатиш гоёсини амалга ошириш барча ихтилофларни ҳал этишнинг йўли сифатида баҳоланади. Ижтимоий тенглик асосида демократик, эркинлик тушунчалари муҳим қадрият сифатида инсон онгига сингдирилади.

Шу асосдаинкилоб амалга оширилади ва мамлакат сиёсий ҳокимияти бир тизимдан иккинчисига утади.

3. Боскичма боскич утиш ёки эволюцион утиш йули. Унинг характерли хусусияти шундаки, сиёсий ҳокимият кулга утгач, эски механизмлари бирдан йукотиб юборилмаслиги, аста секинлик билан тугатилиб борилишига асосланилади. Уларнинг урнига янгилари вжудга келтирилади. Сиёсий соҳада амалга ошириладиган ана шу тартибларга мос равишда янги сиёсий-ижтимоий, иктисодий тизим ва маънавий-мафкуравий салоҳият шакллантирилади. Бунда мустакиллик туфайли утиш даври бошланиши янги сиёсий тизимнинг иктисодий заминлари, халкнинг моддий даражалари, бир томондан, заиф булса, иккинчи томондан. Эски тузумга мослашган булади. Бундан ташқари халкнинг дунёкараши, моддий бойликларини яратишга булган муносабатларида эски тузум асоратлари кучли булади. Ана шу сабабларга кура утишнинг эволюцион йулида эскилардан ҳам уддабуронлик билан фойдаланилади ва янгиси вазминлик билан яратилади. Ўзбекистонда утишнинг эволюцион йулидан борилмоқда. Ўзбекистон сиёсий мустакиллигини кулга киритишнинг ҳукукий асосларини Олий Кенгашнинг 2-сессияси ё992 йил 20 июнда қабул қилинган «Мустакиллик декларацияси» нинг қабул қилиниши бошланади. ё99ё йил 3ё августда эса, Ўзбекистон мустакиллиги эълон қилинди ва мустакиллик тугрисида қонун қабул қилинди. Шундай қилиб, Ўзбекистонда мустакилликга эришиш билан утиш даври бошланди. Ўзбекистон учун сиёсий утишнинг мураккаблиги шунда эдики, давлат ҳокимияти, бошқарув тизими ва бошқа институтлар собиқ марказ томонидан вжудга келтирилган ва тоталитар режим узининг тула ҳуқумронлигини урнатган эди. Уларни бир зарба билан тугатиш ва демократик жамиятга утиш қийин эди. Аҳолининг тоталитаризм иллатларидан қутилиши, янги дунёкараш ва тартиботларга қуниқиб боришини таъминлашнинг мураккаб вазифалари бор эди. Шунинг учун боскичма-боскич утиш йули белгилаб олинди. Демократик жамиятга утиш йули президент томонидан ишлаб чиқилган аниқ концептуал гоялар асосида амалга оширилмоқда. Бозор иктисодиётига асосланган демократик жамиятга утишда 5 та тамойилга асосланган. Ўзбекистонда демократик жамият халкнинг демократик жамиятда иштирок этишини таъминлаган. Демократик жамият қонун устуворлиги ва фуқоралик жамияти амалда таъминланиши билан белгиланади. Қонунлар бузилган, улар назар-писанд қилинмаган ҳар қандай ҳолларда демократия булмайди. Демократик жамият учун зарур булган бундай имкониятлар утиш даврида яратилади. Барча соҳаларда демократик тамойиллар боскичма-боскич амалга оширилади. Президент И. А. Каримов Ўзбекистоннинг фуқоралик жамиятини қуришга интилаётганини таъкидлаб, бу жамиятнинг маъносини характерлаб; «Бунинг маъноси шуки, давлатчилигимиз ривожлана боргани сари бошқарувнинг турли хил вазифаларини бевосита халқга топшириш ва яъни узини-узи бошқариш органларини янада ривожлантириш демақдир», деб курсатади.

Фуқоралик жамияти қурилиши жараёнида давлат икки хил йул билан, яъни жамият ҳаётининг қонуний асосларини яратиш ҳамда қатъий назорат урнатиш

оркали яратувчилик ишларини амалга ошириш учун шарт-шароит яратиб беради. Фукаролик жамиятида давлат хокимияти ва бошқарув органлари умуммиллий манфаатларга дахлдор энг мухим вазифаларнигина амалга оширади. Мудофаа, давлат хавфсизлиги, ташки сиёсат, пул-молия ва солик тизимини шакллантириш, конунчиликни ривожлантириш шулар жумласидандир.

Давлатнинг урни ва мавқеига янгича қарашни амалга жорий этиш билан ижтимоий муносабатларда инсон ва умуминсоний кадрятларга алоҳида аҳамият берилди бошланади. Сиёсий ислохатлар ижтимоий муносабатларда ҳам демократик тамойилларнинг устуворлигини таъминлайди. Ана шу узгаришларни изчиллик билан амалга ошириш оркали фукаролик жамиятига утилади борилади. Фукаролик жамияти инсон ва давлат уртасидаги муносабатларда инсон манфаатларининг устуворлиги тамойилига асосланади. Хар қандай конун ҳаракат соҳасидан қатъий назар, ишлаб чиқилаётган ва муҳофаза этилаётган ва амалиётга қўлланаётган пайтида инсон манфаатлари, ҳуқуқларига қанчалик мос тушиш даражасига қараб, ҳуқуқий давлатга эришиш мумкин. Фукароларнинг конун билан яшаши ҳаётини заруриятга айланиши ва жамият ҳаётида фукароларнинг фаол иштироки тизими вужудга келиши фукаролик жамиятининг асосий мезонларидан бири булади.

Маҳаллий хокимият ва фукароларнинг узини-узи бошқариш органлари вазифаларини қенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич утқазиб бориш, нодавлат ва жамоат тузилмалари ҳуқуқи ва мавқеини оширишни қўзда тутадиган «Қўчли давлатдан-қўчли жамият сари» концепциясини амалга оширишга шароит яратилади.

3-Мавзу: Сиёсий хокимият. Сиёсий хаёт ва ва кўппартиялик

РЕЖА

1. Сиёсий хокимият тушунчаси. Хокимиятнинг тузилиши, унинг асослари ва имкониятлари.
2. Хокимият ва сиёсий манфаатлар хокимиятни амалга ошириш механизмлари. Ўзбекистонда сиёсий хокимият.
3. Сиёсий партия тушунчаси. Партия тизимлари.
4. Сиёсий партия ва ҳаракатлар. Ўзбекистон Республикаси ва кўппартиявийлик.

Сиёсий хокимият.

Хокимият сиёсий жараёнлари бошқарувида узига хос ахамият касб этади. Сиёсий хокимият жамият ҳаётидаги мураккаб сиёсий ходисалардан бири ҳисобланади. Хокимиятнинг кенг тарқалган таърифларидан бири позитив социологик талқинидир. Бу талқинда хокимият бирор индивиднинг муайян ижтимоий шароитда бошқа индивидга узининг иродасини утказиш қобилияти сифатида тушинилади. Яъни сиёсий хокимият субъектлари сиёсий хокимият объектини уз таъсир доирасига олади. Қиска қилиб айтганда у қузлаган мақсадга эришишдир. Ҳар бир аниқ ҳолатда ва шароитда бу тушунча узига хос маъно ва мазмунга эга бўлади. Масалан " оила хокимияти", "Ота-оналар хокимияти", "Ёшлар хокимияти", "Хужалик хокимияти", "Давлат хокимияти", "Суд хокимияти" сузлари турли хил маъноларни англатади ва турли мақсадларни амалга оширишда хизмат қилади. "Хокимият" тушунчаси унинг сиёсий моҳияти нуқтаи назаридан қуйдагича таърифлаш мумкин. Хокимият бу кишилар ижтимоий гуруҳлар синфларининг фаолиятига ҳулқ атворига, ҳаракатларига иктисодий-сиёсий, гоъвий ижтимоий механизмлар, шунингдек қуч ишлатиш, зурлик қилиш, ишонтириш, қобилиятлари билан таъсир этувчи фаолиятнинг алоҳида шаклидир.

Хокимиятнинг асосий таркиби қисмларидан бири субъект (актор)дир. Субъект-хокимиятнинг фаол, йуналтирувчи қисмидир. У алоҳида инсон ҳамма субъект ҳам хокимиятнинг субъекти бўлавермайди. У хокимият субъекти бўлиши учун қатор сифатларга эга бўлмоғи қерак. Авваломбор хоқимликка хоҳиш-истак иродали бўлмоғи қерак. У билимли қул остидаги ишчилар билан тил топа билиши, кишилар қайфиятини назарга олиши қерак. Умуман жамият қурувчисининг илгор кишиларидан бири бўлмоғи қерак. Субъект билан объект ажралмасдир. Хоқимият объектини қуйдагилар: индивид, социал гуруҳ, синф. жамият ташқил этади. Субъектнинг қичарган қарорлари объект учун қонун ва уни уз вақтида бақармоғи зарур. Ҳуқумронлик қилиш зуровонлик, мажбурий масалалар хоқимият функциясига қирмайди. Фақат фуқаролар билан бирга маслаҳатлашган у ёқи бу ташқилот ёқи идораларда ёқи Олий мажлис қарорлари асосида иш олиб қорилади. Сиёсий хоқимиятнинг асосий шақилларидан бири

давлат хокимиятидир. Давлат сиёсий ташкилот булганлиги учун ҳам унинг фаолияти сиёсий мазмун касб этади. Давлат хокимиятини сиёсий мохияти-сиёсий жараён ва сиёсий муносабатларда фаол иштирок этиш билан белгиланади. Давлат хокимияти ихтиёрида армия, милиция, прокуратура, суд сингари зурлик аппаратлари тупланган булиб, улар давлатнинг кучи билан узининг хокимиятини амалга оширади. Давлат хокимияти сиёсий хокимиятдан узининг иш услубига кура фарк килади. Маслан: давлат хокимиятида мажбур қилиш усуллари мавжуд, сиёсий хокимиятда бундай имконият йук. Давлат хокимияти конун чиқарувчи ижро этувчи ва суд хокимиятига эга. Хар иккала хокимият ҳам сиёсий ҳуқумронлик аке этади, хар иккаласининг ҳам асосини халқ ташкил килади. Сиёсий хокимиятнинг асосий шакллари билан бири сиёсий партияларнинг хокимиятидир.

Сиёсий хокимият илохий ёки диний хокимият шаклида ҳам намоён булади. Хокимиятнинг бу шакли учун бошқа шаклларига караганда анча илгари шакланган. Ибтидоий муносабатлардан кулчилик муносабатларига утиш даврида хокимиятнинг бу шакли пайдо булган. Бу хокимият сиёсий масалалар билан бевосита шугулланмаса ҳам давлатлар ёки сиёсий партиялар хокимиятлари томонидан амалга оширилади. Сиёсий йулга узининг муносабатларини билдириб туради.

Сиёсий хокимият бу шакли куйдаги турларга булинади: касаба уюшмаларининг хокимияти, фахрийлар хокимияти, маҳалла хокимияти ва бошқалар. Бу хокимият доираси таъсир кучи давлат хокимияти сингари имкониятларга эга. Тоталитар хокимияти шакли маъмурий буйрукбозлик зуровонликка асосланган эди. Сиёсий хокимият жамиятда хокимиятнинг бошқа қурилишлари: иқтисодий, социал, маданий-ахборот, мажбурловчи хокимиятларга таянган ҳолда ҳаракат килади.

Хокимиятнинг асосини ёки манбаини ресурслар ташкил этади. Бу ресурслар хокимият субъекти томонидан хокимият объектига илгари сурилган вазифага эришиш мақсадида таъсир қурсатиш учун фойдаланилади. Ресурслар кишиларни рағбатлантириш, жазолаш ёки ишонтиришда қулланилиши мумкин. Хокимият ресурслари хилма-хил булади. Улар бир неча турларга : утилитар, мажбурловчи, меъёрий ресурсларга булинади.

Утилитар ресурслар – бу кишиларнинг кундалик эҳтиёжлари ва талабларини қондириш билан боғлиқ булган моддий ва бошқа ижтимоий воситалардир. Бу воситалардан кишиларни рағбатлантириш, жазолаш учун ҳам фойдаланилади.

Мажбурловчи ресурслар – бу маъмурий жазолаш билан боғлиқ булган воситалардир. Бу воситалардан одатда утилитар ресурслар иш бермай қолган пайтда фойдаланилади. Бунга иқтисодий санкциялар билан бирга иштирокчиларни конун йули билан ёки бошқа мажбурий маъмурий таъсир қурсатиш воситаларидан фойдаланишни мисол қилиб қурсатиш мумкин.

Меъёрий ресурслар – инсоннинг ички дунёси, кадриятлар ва хулк-атвориға таъсир курсатувчи воситалардир. Улар буйсинувчиларға рахбар ва ижро этувчилар манфаатларининг умумийлигини тушунтиршга, хокимият субъекти харакатларининг маъкулланишини, унинг талаблари кабул килинишини таъминлашга каратилган.

Хокимиятнинг ресурсларини инсон ва жамият фаолиятининг мухим сохалари- сиёсий-хукукий, иктисодий, социал, маданий-ахборот, куч ишлатувчи сохаларға биноан туркумлаштириш хам мумкин.

Сиёсий хукукий ресурслар-бу ижтимоий тартибни, хавфсизликни, баркарорликни, фукароларнинг тинч-осойишталигини, жамиятнинг яхлитлиги ва бир бутунлигини таъминловчи воситалардир. Бу воситаларға дастурий хужжатлар, Конституция, конунлар ва уларни ишлаб чикиш, кабул килиш ва амалга ошириш билан боглик булган муассасалар киради.

Иктисодий ресурслар –бу ижтимоий ва хусусий ишлаб чикариш ва истеъмол килиш учун зарур булган моддий бойликлар, уларнинг умумий эквиваленти сифатида пуллар, техника, унумдор ерлар, ерости казилма бойликлари ва хоказолардир.

Социал ресурслар- социал стратификациядаги социал катламлар мавкега эга булиш, унинг ошиш ёки пасайиш холатидир. Бу ресурслар кисман иктисодий ресурсларға хам боглик булади. Масалан, даромад ва бойлик иктисодий ресурслар булиши билан бирга социал макомни хам тавсифлайди. Бирок, социал ресурсларға лавозим, обру, маълумот, медицина хизмати, ижтимоий таъминот каби курсаткичлар хам киради.

Маданий-ахборат ресурслари – билим ва ахборот хамда уларни олиш ва таркатиш воситалари: фан ва таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари ва б. Таникли америка олими О. Тоффлернинг эътироф этишича, XX аср охири-XXI аср бошларида билим ва ахборот хокимиятнинг мухим ресурсига айланади. Анъанавий куч ва бойлик узининг илгариги таъсирини йукотмокда. Ким билим ва информацияга эга булса, уша чинакамига юкори мавкега хокимиятга эга булади.

Куч ишлатувчи ресурслар- бу курул-ярог, жисмоний мажбурловчи муассасалар ва бунинг учун махсус тайёрланган кишилардир. Уларнинг узагини армия, полиция ва хавфсизлик хизмати ташкил этади.

Демографик ресурслар-хокимиятни бошкаришда инсон, ахолига таяниш улардан фойдаланишдир. Инсон моддий бойликларнинг яратувчиси, аскар партия аъзоси, билим ва ахборотнинг эгаси ва таркатувчисидир. Шах узининг куп сонли кирраларидан бирида-биронинг иродасини амалга оширувчи восита сифатида фойдаланилганда хокимиятнинг ресурси булиб юзага чиқади. Умуман, инсон нафакат хокимиятнинг ресурси, балки унинг субъекти ва объектидир.

«Легитимлик» атамаси узининг лугавий мазмунига кура французча «legitimite» сузидан келиб чиккан булиб, «конуний» деган маънони билдиради. Хокимият легитимлиги одатда унинг конунийлиги ва адолатлилиги, фукаролар томонидан ижобий бахоланишини ва ихтиёрий

тан олинишини англатади. У хокимиятнинг обрўйи билан, унинг мавжуд сиёсий институтларнинг оптималлигига эътиқодни шакллантириш ва саклаб туриш қобилияти ва имконияти билан белгиланади.

Легитимлик ва легалликки бир хил тушунмаслик керак. Улар бир бирига айнан мос келмайдиган тушунчадир. Легаллик-хокимиятнинг ҳуқуқий асосланиши, унинг ҳуқуқий меъёрига мос келишини англатса, легитимлик - бу ишонч хокимиятини оқлаш ва қўллаб қувватлашдир.

Анъанавий легитимлик – у азалдан урнатилган тартибларнинг бузулмаслиги ва муқаддаслигига булган ишончга, а хокимиятга бўйинсиниш - урф одатларга асосан шаклланади.

Харизматик легитимлик- (юнонча «хаизма»-худо томонидан инъом этилган илохий қобилият). Бу легитимлик раҳбарнинг ҳаддан ташқари илохий қобилиятига, ғавқулдда истеъдодига халқнинг чексиз ишончига асосланади. Харизматик легитимлик анъанавий легитимликнинг тамоман аксидир чунки анъанавий легитимликда шу пайтгача мавжуд булган урф одат анъаналарга таянилса, харизматик легитимликда янги нарсалар ва гоъларга таянилади.

Оқилона –ҳуқуқий легитимлик-Фуқароларнинг алоҳида шахсларга эмас, балки давлат тузилишига булган ишончига асосланади. Унинг асосини оқилона англаган манфаат ташкил этади. Оқилона – ҳуқуқий легитимлик илғор, демократик давлатларга хос хусусиятдир. Бундай давлатларда кишилар раҳбар шахсларга эмас, балки қонунларга бўйсинади, хокимият вакиллари демократик тамойиллар асосида сайланади. Ҳозирги замон сиёсий амалиётида оқилона –ҳуқуқий легитимликни соф, идеал ҳолда учратиш қийин, Уни қўпинча бошқа турлар билан боғланган, оқилоналикнинг анъанавийлик билан тулдирилган ва бойитилган ҳолатда учратиш мумкин.

3. Жамиятларнинг сиёсий тизимлари таркибида узиниг тутган урни ва аҳамияти жиҳатдан давлат хокимиятидан кейинги уринни сиёсий партиялар эгаллайди. Сиёсий партиялар аввало жамият аъзоларининг сиёсий қарашларни ифода этувчи ташкилот бўлиб, жамият сиёсий ҳаётидаги узғаришларни, ижтимоий ҳаракатларни маданий ва маърифий йўналишларида олиб бориш учун уюшган сиёсий институт ҳисобланади.

«Партия» сузининг келиб чиқиши лотинча «қисм», «булак» маъносини бидириб дастлаб Қадимги Греция ва Қадимги Римда пайдо булган. Сиёсий партияларнинг вужудга келиши маълум бир ривожланиш ва гоъвий-сиёсий уюшмалигича вужудга келади ва амал қилади. Биринчи бўлиб сиёсий партиялар Юнонистонда вужудга келиб у хали ташкилий жиҳатдан шаклланмаган барқарор тузулишга эга булмаган. Бу партия қўлдорлик синфи орасида қанча оқим мавжуд булса, шуларнинг манфаатларини ифода этган. Урта асрларда ҳам бундай партиялар мавжуд бўлиб улар ҳукмрон синфлар манфаатини ҳимоя қилган. Аммо том маънодаги сиёсий партиялар ҳаракати Европада буржуа инқилоблари натижасида шаклланди. Урта Осиёда XX аср бошларига келиб ташкил

топди. Бу аввало Урта Осиёда мустамлакачилик сиёсатида кариши озодлик харакати билан боглик . Жумладан шу йилларда кенг ёйилган жаидчилик харакати туфайли "Турон", "Иттиходи тараккий», "Бирлик", "Шарк озодлиги", "Ёш бухороликлар","Ёш хиваликлар","Мифтах ул-маориф", «Шурои исломия», «Шурои уломо» ва бошка куплаб ижтимоий сиёсий ташкилотлар фаолият курсатади. Бугун сиёсий партиялар жамиятнинг сиёсий, иктисодий, маданий хаётида узининг муносиб урнига эга булиши аввало, мақсад ва вазифаларига мос амалий фаолият курсатиши билан белгиланади.

Узбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ зуровонликка асосланган ёки маълум диний ва иркий гоъларга асосланган сиёсий партиялар ташкил топиши конун билан таъкикланади. Сиёсий партиялар жамиятни демократлаштириш жараёнларида халкнинг иштирокини таъминлайди, сиёсий харакатга келтириди. Турли сиёсий партиялар, харакатлар билан сиёсий гурухлар фаолиятини умумдавлат манфаатлари даражасида жипислаштириш оркали ховфсизлик, барқарорлик, барқарорлик ва танланган сиёсий йулдан огишмасликдан маъсул хисобланадилар.

Бугун Узбекистонда "Узбекистон халк демократик партияси", "Узбекистон Фидокорлар халк демократик партияси". "Адолат социол-демократик партияси", "Узбекистон миллий тикланиш демократик партияси", «Узбекистон либерал демократлар партияси» хамда "халк бирлиги харакати" фаолият курсатмоқда. Партиялар аввало, уларнинг кандай ижтимоий гурух манфаатларини ифода килиши, уз олдига кандай мақсадларни куйганлиги хамда уларни кайси йул асосида амалга ошириши билан белгиланади. Демократик мамлакатларда хар бир сиёсий партия кенгрок ижтимоий катламни камраб олишга харакат килади.

Партия жамият хаётини демократиялаштиришда ва хар бир мамлакат олдида турган вазифаларни белгилашда ва амалга оширишда узига хос урнига эга булади. Биринчидан, жамоатчилик фикрини шакллантириш, иккинчидан, сиёсий фаолиятда иштирок этиш, учинчидан, фукаралар сиёсий фаоллигини куллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, туртинчидан, сиёсий маданиятни ошириш, бешинчидан, парламент ва хукумат фаолиятига сиёсий мақсадлари оркали таъсир курсатиш, олтинчидан, давлат олдида турган мақсадларнинг шаклланиши ва амалга оширишда фаол иштирок этиш, еттинчидан, фукаралар тарафдорлари, муайян ижтимоий катлам манфаатларини химоя килиш мақсадида давлат хокимиятидан муайян урин олиш мақсадида сайловларда иштирок этиш ва курашиш. Партия дастурлари сиёсий-ижтимоий аниқ мақсад ва функцияларга каратилган булиб, улар икки турга булинади. Ички функциясига: 1) жипислаштирувчи, 2) мувофиқлаштирувчи, 3) рағбатлантирувчи, 4) етакчиликка интилиш, 5) уз мавкеига мослиги.

Ташки функциясига 1) тарғибот ва ташвиқот, 2) маълум сиёсий йуналишга мослаштириш, 3) сиёсий воқеа ва жараёнларга ҳозир жавоблик каби вазифалар қиради.

Сиёсий партиялар янги жаҳмиёт қуришда инсонларнинг олдида турган энг долзарб муаммоларини илғари қуришда уни ҳал этишни йулларини қурсатишда, давлат ва жаҳмиёт қурилишида амалий тақлифлар билан чиқишда ташаббусқор бўлишлари зарур.

Маълумки, давлат ҳокимиятини бошқариш шакллари хилма-хил бўлиб, бунда гарб ва шарқнинг узиға ҳос жиҳатлари мавжуд. Унинг бирон-бир шаклини андоза сифатида шунчаки қабул қилиш ёки бошқариш шақилларини узаро синдириш йули демократиянинг яғона моделини яратиш ҳам мумкин эмас. Хар бир давлат демократиянинг у ёки бу шақлиға уз хусусиятларини ҳисобға олган ҳолда уни бойитиши узиға ҳос тараккиёт йулидан ривожланиши шу мамлақат аҳолисини хоҳиш иродаси билан тула мувофиқ тушади. Демократиянинг дунёвий тамойиллари асосида давлат ва жаҳмиёт бошқарувининг умумий жиҳатлари намоён бўлади.

Хар бир мамлақатнинг узиға ҳос сиёсий ҳаётиға қура бир партиявий, икки партияли ва қуп партияли тизимлар шаклланади. Қуппартиявийлик омилининг афзаллиғи шундаки, сиёсий партиялар мамлақатдағи турли хил маслақ, фикр, қараш ва манфаатларни англашда узиға ҳос дунёқараш, муносабат тамойиллари билан фарқланадиган ижтимоий гуруҳ қатламларини бирлаштириб, уларға таянган ҳолда мамлақат олдида турган умумий мақсад йулида мамлақат хар бир фуқаросининг хоҳиш – иродасини, ҳақ-ҳуқуқларини, эркинликларини ҳимоя қилади. Яққа партиялик тизимида эса, «партия» тушунчаси уз моҳиятини йуқотади. Яққа партиялик оқибат натижасида гегемон, яғона мафқуранинг воситасиға айланади.

Президентликка сиёсий партияларнинг номзод қурсатиш ҳуқуқининг мавжудлиғи ва ғалабадан сунг у ёки бу партия номидан Президентнинг давлатни бошқариши дунёдағи қуплаб давлатлар тажрибасидан маълум. Узбекистон Республикаси Президентликка номзод қурсатишда сиёсий партиялар тенг асосда иштирок этди ва уларнинг асйлов олди тарғибот-ташвиқотишлари учун зарур бўлган барча имқониятлар бақариб борилди. Бундай имқоният аввало Узбекистонда сайловлар утқазиш туғрисидағи қонунда қафолатланган. 3. Сиёсий партиялар уз олдиларига қуйган вазифаларни амалға оширишда албатта оммовий ахборот воситаларидан фойдаланилади. ОАВ орқали аввало инсонлар сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаётда ҳамда дунё ҳамжамяти, давлатлараро муносабатларида содир бўладиган узғаришлардан ҳабардор бўладилар.

4-Мавзу: Сиёсат ва миллатлараро муносабат. Сиёсат субъекти: гуруҳлар ва катламлар.

РЕЖА

1. Миллат тушунчаси, сиёсий жараёнлар ва миллий муносабатлар.
2. Миллий муносабатларнинг намоён бўлиши, сиёсат ва миллат тараккиёти.
3. Миллий мустикаллик ва миллий ривожланиш.
4. Сиёсат субъекти тушунчаси. Гуруҳлар ва катламлар.

Миллий сиёсат миллий муносабатларнинг окимни ривожлантирган ҳолда бошқаришни англатади. Лекин миллий муносабатларнинг узи таркок этнослар, элатлар, бир миллат булиб ковушгандан кейингина содир булиши мумкин. Демак, аввал миллат тушунчасининг мазмунини, ундан кейин эса миллатларнинг вужудга келишлари шарт шароитларини билиб олишимиз зарур.

Миллат тушунчасини аниқлашга турлича ёндошувлар мавжуд булиб, уларнинг ҳаракатлари натижасида андиклик киритади. Инглиз файласуфлари Эрнест Гелянер, миллатни инсоният яратган, у инсон иши ва онгининг махсули. (Вопросу философии, №7 1989й) Рус олими Л. Иоаннинг фикрича «миллатга мансублик инсонга тугилишдан берилади ва унинг бутун хаёти давомида узгармай қолади. Ужинс каби узгармасдир». Рус олими В.А Тишковнинг фикрича "Миллат илмий тушунча эмас, бу сиёсий шиор ва сафарбарлик воситасидир (социологический исследования, №1, 1997, 52бет).

Миллат инсоният ва жамият тараккиётининг хосиласидир. Унинг шаклланишида моддий омиллар хусусан ҳудуд, давлат, иктисодиёт муҳим роль уйнаган булса ҳам, улар миллатнинг тулик мохиятини очишга кодир эмас. Улар инсонларнинг узаро яқинлашишида узининг таъсирини утказган. Аммо, миллатни бирлаштирувчи нарса маънавий омиллар хисобланади. Хусусан, рухият, тил, маънавият, урф-одат, анаъаналар, кадриятлар орқали шаклланади.

Миллат умумий тил, маънавият, миллий узликни англаш рухияти, урф-одатлар, анъаналар, кадриятлар эга булган ва муайян ҳудудда яшовчи кишиларнинг этник бирлигидир деб таъриф бериш мумкин. Иктисодий эҳтиёжларни кондириш манфаатларидан келиб чиккан ҳолда этник бирлик вужудга келади. Бу эса маънавий омилларнинг йук булиб кетишига таъсир этаолмайди. Чунки маънавий омиллар кишиларни этник бирликка бирлаштириб уларни «ташки» хавф-хатарлардан огоҳ қилиб туради.

Миллатларнинг бошка соҳаларда булганидек, сиёсий соҳаларда ҳам узига хос манфаатлар мавжуд булади. Миллатнинг бу соҳадаги асосий манфаати 1-навбатда узининг сиёсий ҳуқуқларига эга булишидир. Бу ҳуқуқлар давлатни бошқариш, жамият сиёсий жараёнларида иштирок этишга эришишдир. Сиёсий жараёнлар сиёсий институтларнинг ишлашини таъминлаш ижтимоий гуруҳлар, шу жумладан миллатлар

уртасидаги муносабатлар барқарор ривожланишига узининг ижобий таъсирини курсатади. Агар давлат ҳокимияти тармоқларининг барқарор ишлаши бузилса унда миллий муносабатлар ҳам бузилади. Миллатларни сиёсий манфаатларини хусусан уларнинг тенглигини давлат ишларига катнашишда назорат қилинмаса норозилик пайдо бўлади.

Миллатлараро муносабатларнинг сиёсий жиҳатлари: 1) уз тақдирини узи белгилаш, халқларнинг миллий давлат қуришга эга бўлиши; 2) миллий ва умуминсоний манфаатлар уйғунлиги; 3) миллатларнинг тенг ҳуқуқлиги; 4) миллий маданият ва тилларнинг эркин ривожланиши; 5) миллий кадрлар тайёрлаш; 6) ижтимоий сиёсий ташкилотлар, партиялар ва ҳараклар фаолияти; 7) миллий элиталар уртасидаги алоқадорлик; 8) миллатлараро муносабатлар сиёсий маданиятини, халқларнинг сиёсий анъаналарини шакллантириш; 9) миллатлараро ихтилофларининг олдини олиш, миллатлараро ҳамжиҳатликда уз ифодасини топади. Демак миллий муносабатларининг барқарорлиги сиёсий жараёнлар, яъни сиёсий ҳокимият, сиёсий партиялар ва ҳаракатлар узаро муносабатларнинг ҳолати билан боғлиқдир. Сиёсий жараёнларнинг барқарорлиги миллий муносабатларнинг барқарорлиги билан таъминланади. Чунки миллатлараро мажораларнинг келиб чиқишига асосий сабаблардан бири ва энг асосийси миллат ҳуқуқларининг пой-мол этилиши, унинг гурури, иззат нафсига тегиш, унга нисбатан ҳурматсизликни юзага келишидир.

Миллий сиёсат – давлат томонидан уз ҳудудида яшаётган турли миллатлар ва этник гуруҳларнинг ривожига миллатлараро муносабатларини такомиллаштиришга ва шу асосда миллий тараққиётни барқарор ривожлантиришни ташкил қилишга қаратилган, аниқ мақсад асосида олиб бораётган фаолиятдир.

Миллий сиёсатнинг илмий методологик асослари шу қадар кенг оммавийлашиб, ҳозирги кунда умуминсоний кадриятларга айланиб кетганликлари ҳақидаги фикр мулоҳазаларни илгари сурсак, ҳеч қандай эътирозга урин қолмайди.

Масалан, уз тақдирини узи белгилаш масаласини олиб қурайлик. Ҳамма миллатлар ҳали хилма-хил шаклдаги муносабатларни урната олади. Улар ҳар хил уюшмаларда катнаша олади, ягона давлат атрофида ихтиёрий равишда бирлашиш, мухторият шаклини танлаб олиш, федерация асосида иттифок тузиш имкониятига эга бўлади ёки улар таркибидан мустақил давлат бўлиб чиқиши мумкин, бунинг учун ҳуқуқ доирасидан чиқмасдан энг адолатли. Энг тенг ҳуқуқли, энг демократик, энг инсонпарвар руҳда ҳал қилиш керак бўлади. Масалан, Финландия, Литва, Латвия, Эстония каби чор Россиясининг собиқ миллий улқалари уз халқларининг хоши-иродаларига уз миллий давлат мустақилликларини Совет ҳокимияти қулидан қабул қилиб олдилар мустақил давлат бўлиб уз тақдирларини узлари ҳал қилиб қелмоқдалар.

Миллий масала деганда турли миллат ва элатларнинг узаро муносабатларида зарур эхтиёжларни кондириша тускинлик килувчи холатларнинг юзага келиши тушунилади. Улар куп миллатлар яшайдиган мамлакатларда у ёки бу мамлакатларнинг манфаатларини хисобга олмаслик холатларидан келиб чиқади.

Масалан хамма Республикалар 1991 йилда конуний уз такдирларини узлари белгилаш хукукини олганларда Догистон, Чечинистон, Кабардино балгарлар индамай утиришди-да қачонки хамма нарса уз жойига тушгач улар норозилик билдира бошладилар ва натижада ахвол томоман ёмонлашиб Чеченистонда улка киёфасини йукотди. Сиёсий идора етмагандан кейин рахбар бу масалага жиддий ёндошмагандан кейин ахвол томоман ёмонлашиб кетди. Сиёсий жараённинг киёфасининг узгаиб кетишига эса халк бошига кулфат келтирди.

Миллий муносабатлар эса турли миллатлар яшайдиган мамлакатларда улар уртасида моддий ва маънавий сохада узаро ёрдамлашиш, бойиш ва хар иккала миллат уртасида муносабатларни яхшилаш масалаларини излаш керак-ки бу миллатлар манфаати учун зарур.

Хозирги кунда бир давлат иккинчи давлатга иктисодий, ижтимоий, маънавий, маданий ёрдами бу хар икки давлат уртасидаги муносабатни яхшилаш мақсаддадир.

Куп миллатли Узбекистонда ижтимоий тенглик ва ижтимоий адолат окимлари пойдеворига куриладиган инсонпарвар ва демократик жамиятни яратиш-миллий сиёсатнинг боскичма-боскич тарихий шарт шароитларни инобатга олган холда хаётга жорий килишни такозо килинади. Агар тарихий боскичларга амал килмасак ёки уларни четлаб утсак унда миллий сиёсатнинг окиб колишига ва издан чиқишига олиб келиши мумкин.

Куп миллатли Узбекистон жумхурияти сиёсий хукумронлик вазиёсани амалда бажараётган хокимият муассасалари ва сиёсий фиркалар масъулияти янада ортиб бораётганлиги уларни хозирги шароитдаги миллий сиёсат асосларини ишлаб чиқишга ва харакат дастурига айлантиришга олиб келди.

Хозирги жамиятга мос келадиган сиёсат асосларини назарий ишлаб чиқариб давлат хокимиятига кураётган Узбекистон хақида Президент И.А. Каримов уз асарларида фикр-мулохазаларини баён килди. Узбекистон Республикасининг мустақиллиги 31 август 1991 йилда эълон килинганди. " Узбекистон уз истиклол ва тараккиёт йули" асарида Узбекистонда тугилган унинг заминида яшаётган ва меҳнат килаётган хар бир киши миллатига, динидан катъий назар унинг фукаросидир дейилади. Авлод аждодлари ёки узлари утмишдаги фожеали воқеалар сабабли хорижга кетиб колишга мажбур булган узбеклар хам бемалол кайтиб келиши, Узбекистон фукароси булиши мумкин деб уқтирди.

Куп миллатли давлатларда кандайдир сабаблар хусусан ташки кучларнинг аралашуви ёки узларини миллатпарвар килиб курсатувчи аслида узининг жирканч максадларини амалга ошириш йулида атайлаб миллатлараро муносабатлар кескинлаштиришга харакат килувчи ички кучларнинг айби билан юзага келиши мумкин булган миллатлараро мажораларни бостиришда албатта сиёсий йулдан фойдаланиш керак булади. Куч ишлатишдан воз кечиб, сиёсий воситалардан фойдаланиш керак. Куч ишлатилса миллатларни жахолатга олиб келади. Бу эса хатарлидир.

Куриниб турибдики миллатлараро муносабатлар нихоятда мураккаб масала хисобланади. Шунинг учун давлат фаолиятида миллий сиёсат устивор йуналиш булиб келган бундан кейин хам шундай булиб қолади.

Миллий сиёсат узбекистонда миллатлар эркин гурухларнинг ривожига, миллатлараро муносабатларни такомиллашувига шу асосда барқарорлашуви учун хамма имкониятдан фойдаланиш керак.

Хозирги шароитда Узбекисонда миллий масала, миллий сиёсат Президент И. А. Каримов барча жумхуриятлар туб ахолисининг уз тилини давлат тили макоми даражасида белгилаши, миллий тилларни саклаб қолиш ва ривожлантириш миллий маданиятини хурмат килиш каби куп масалаларга ахамият бермокда.

1936 йилда кабул килинган бутун Республикалар учун Конституциянинг ҳеч бир пунктига амал килишмади. 150 йил давом этган камситиш тоталитар тузим узбек миллати бошига жуда катта кулфатлар олиб келди. Миллатчилик натижасида канча канча узбек угил кизларимиздан ажралдик. Социализ гохо коммунизм деган бемаъни хаёлий нарсалар билан инсонларни алдаб келди.

Буюк давлатчилик шовинизм шу кадар уз башарасини очиб ташладики бу нарса то 1989 йилгача давом этди. Кишини киши томонидан камситилиш хурланиш холатлари кузга ташланади, хаттоки давлат, жамоа ишларига хам рус тилини билмайсан деган айб билан ишга олмаслик, узбек мактабларини ёпиб урнига рус мактабларини очиш авж олди. Миллатчилик шу кадар авжига чикиб кетдики биз жуда куп ёзувчи шоирларимиз, шифокорларимиз, инженеоларимиз, давлат арбобларимиздан ажралдик. Бу бизга жуда катта кимматга тушди. Булардан, Абдулла +одирий, Абдухамид Чулпон, Абдурауф Фитрат, Усмон Носир миллатимиз озодлиги йулида шахид кетган унлаб сиймоларининг маънавий киёфаси эсимиздан чикмайди. Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик Ш. Рашидов тақдирига жуда катта таъсир килди. Шароф Рашидов уттиз уч ёшида Узбекистон ССР Олий Савети Президумининг Раиси булди. Собик СССР тарихида бундай ёш рахбар олий хокимият эгаси булмаган. 1959 йилдан 1983 йилгача Узбекистон Компартиясининг биринчи секретари булди. Ш. Рашидов уз тузумига садокатли ва халк билан бирга эди.

Таталитар тузум "дохий"лари халкимиз бошига кулфат келтирди. Шовинистик миллатчилик, шаккоклик билан кишиларимизни тахкирладилар.

Файзулло Хужаев, Акмал Икромов, Мунавар +ори Абдурашидхонов, ака-ука +осимхужаевлар эса маллатчи шовинистлар томондан йук килиб ташланди. Шовинистик миллатчилик XX асрнинг 20 йилларидан бошлаб жадидчиликда айблаб зиёлиларни катогон килишни бошлади. Акмал Икромов камалгандан кейин угли Комил Икромов 10-14 ёшли болани хам 10 йил камока хукм килишди. Усмон Носирни 24 ёшида тухмат билан камадилар.

Миллатларнинг узаро муносабатларда асосий коида уларнинг сиёсий жихатдан тенг эканлигини тан олишдир. Буюк ва йирик миллатларнинг уз сони ва имкониятларга ишониб, кичик миллатларга дук пуписа килиб, курол кучи билан забт этиш ва буйинсиндириш ниятлари кейинги вақтда Вьетнам, Жазоир, Афғонистон, Абхозия мисолларида асосизлиги ва амалга ошмаслиги исботланди. Собик СССР нинг мамлакатда энг куп сонли миллатга имтиёзлар тугдириб, бошка миллатларни мохиятан камситиш сиёсати тула равишда узини фош килди ва ун беш мустакил давлатга парчаланиб кетишининг асосий сабаблардан бири булди.

Куп миллатли Узбекистон жумхуриятида миллий сиёсий сохасида амалга оширилиши мулжалланган хар бир мустакил давлат миллий сиёсатнинг харакат дастурида барча миллатларнинг фан халк таълими, маданий хаёт сохаларида хам бир канча омилкор чора-тадбирлар амалга оширилмокда. 130 дан ортик миллат ва элатларнинг тинч тотув яшаши демократик жамиятни ривожлантиришнинг асосидир.

"Туркистон-умумий уйимиз" гоёсига асосланган узаро муносабатлар концепциясини илгари сураб эканмиз, минтакада хам, унга кирадиган айрим давлатларда хам инсонлар уртасидаги узаро муносабатлар тартибга солинишини истаймиз.

Нихоят, Узбекистоннинг миллий сиёсатини амалга оширган вақтда миллатлараро муносабатлар жараёнида миллий ва минтакавий хавфсизликка тахдид соладиган можароли вазиятларгни сиёсий йул билан хал килишга амал килишимиз керак булади.

Давлатнинг этник сиёсати шахс хукукларини химоя килишнинг устивор булишига асосланиши даркор, шунингдек, миллий озчиликнинг хукуклари хам камстилмаслиги шарт.

4. Ижтимоий тараккиётнинг хозирги шароитлари узига хос сиёсат майдонига олиб келади. Сиёсат турмушнинг барча сохаларига купрок кириб бормокда, уларнинг онгига фаол таъсир килмокда. Сиёсатга омма купрок тортилмокда, илгари сиёсий манфаатлари булмаган табакаларни хали узига тортмокда. Инсон уз касбидан катъий назар вақти билан унга кизикиш пайдо булади-ки натижада уни субъектига айланади.

Сиёсат билан инсон уртасидаги муносабатда икки хил муносабат мавжудлигини ҳамда хар хил оқибатлар келтириб чиқаришини англаб олиш мумкин. Ижобий холида салбий муносабатларга келиши мумкин. Инсон сиёсат билан шугулланса уни сиёсатнинг фаол субъекти сифатида, унда узга хос дунёкараш, онг ва маданият, ҳамда сиёсий муносабатларнинг мохиятини идрок этадиган сиёсий жараёнларга баҳо берадиган куникма, малакага эга эканлигидан далолат беради.

Сиёсат ёпик, факат олий табакалар, мутахасисларгина шугулладиган соҳа булмай колди. Сиёсат янада купрок кишилар харакат киладиган шахсий манфаатларини кондирадиган соҳа, хар бир субъектнинг узлигини намоён килиш шакли булиб бормокда. Сиёсий жараёнга куп сонли кишиларнинг тортилиши сиёсий арбобларнинг фаолияти, сиёсатини янада купрок даражада омма назорати остида иш олиб бориш масаласи уйгинлашмокда. Буларнинг хаммаси кушилиб субъектнинг сиёсий макоми унинг хукуклари ва эркинликлари муаммосини ута кескинлаштирди. Ушбу хол эса сиёсий жараёнда субъектнинг урни ва ролига янгича нигоҳ билан карашни, унинг сиёсий макомини аниклаб олишни, шахснинг сиёсий субъектлиги мохиятини очишни такоза этади.

Сиёсатда масалан, этник ва миллатлараро муносабатларда зиддиятларни келтириб чиқармаслик учун миллий кадариятлар ва анъаналарни саклаб колиш билан боглик табиий интилишлари, уларни тил, маданият ва бошка хусусиятларни эркин ривожлантиришни такоза этади.

"Айни махалда,- дейди И.А.Каримов,-бир миллат уз эхтиёжлари ва манфаатларини бошка миллатларнинг ёки бошка халк вакилларининг худди шундай интилишларини камситиш хисобига руёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар вакилларининг бошкаларга такабурлик билан менсимай муносабатда булиши каби холатлар юзага чиқиши мумкин булган хар кандай шароитга бархам бериш лозим".

Мустакиллик туфайли Узбекистон Республикаси шундай демократик жараёнларни амалга оширмокда, Мақсад мамлакатда демократик адолатни ва фукаролик жамиятни куришдир.

Маъмурий буйрукбозлик бошкарувига асосланган жамиятда демократик тамойиллар ривожига урин берилмайди. Бундай жамиятда сиёсат инсонни сиёсат билан шугулланишига эркинлик бермайди.

Хозирги кунда хар бир субъект у ёки бу давлатнинг фукароси хисобланишининг узи уни давлат курилишининг сиёсати билан боғлайди, унинг хукуклари ва эркинликлари, бурчларини белгилаб беради. Сиёсат - бу субъектлар уртасидаги муносабат соҳасидир. Шунинг учун сиёсатга жуда куп омиллар, муносабатлар таъсир курсатади. Шунда сиёсат субъекти тушунчаси ишлатилади. Сиёсат субъекти деганда гурухлар, катламлар, ташкилотлар, сиёсий фаолиятнинг иштирокчилари сиёсатнинг субъекти дейилади.

Сиёсат субъекти сифатида алохида инсонлар социал гуруҳлар, катламлар, институтлар ва ҳаракатлар фаолиятда иштирок этишини билдирсада, уларнинг сиёсатда тутган урни ва роли хилма-хил булади. уларнинг сиёсий муносабатларда иштироки, максади манфаат доираси билан белгиланади.

Субъектнинг ҳаёти ҳамиша сиёсий мазмун билан сугорилган. Шахс энг камида сиёсий ҳаётнинг айрим ҳужжатларини ва шаклларини, яъни ҳозирги вақтда жамиятни ташвишга солаётган сиёсий муаммоларнинг моҳиятини узига таъсир килдира билиши, сиёсий ҳаётда катнашиш ва ижтимоий ҳаётга таъсир курсатишнинг асосий шаклларини эгаллаши мумкин.

Ўзбекистонда сиёсий жараёнларни ва муносабатларни барқарорлаштириш, ҳамда демократик жамият куриш вазибаларини муайян социал гуруҳини хоҳиш иродаси, орзу умидларини руёбга чиқариш билан боғлиқ. Бу сиёсат социал гуруҳлар манфаатини узида ифодалайди. Ўзбекистон Республикаси қуп миллатли (полиэтник) давлат сифатида, мавжуд социал гуруҳларнинг манфаатларини аниқ ҳисобга олаётганлигини, миллатлараро тотувлик ҳамжихатликни мисол тарзда келтириш мумкин.

Сиёсий фикр тарихида турли ижтимоий гуруҳлар, катламлар манфаатини ҳисобга олиш зарурлигига алохида эътибор қаратилган фикрларни қуплаб учратамиз. Айниқса А. Н. Фаробий, Юсуф Ҳос Ҳожиб, А. Темур, А. Навоий, З. М. Бобур мисол тарзида келтириш мумкин. М: А. Темур мамлакатда ижтимоий гуруҳларга таянган ҳолда, уларнинг манфаатларини қузлаган ҳолда бошқариш масаласини қуйган.

Мустақил Ўзбекистон давлати сиёсатида, мамлакатнинг ижтимоий- иқтисодий ривожланиш даражаси, бозор муносабатларига интилишнинг узига ҳос ҳусусиятлари билан мос равишда, унинг социал муносабатларининг негизини ташқил этувчи муаян гуруҳлар, катламлар уларнинг мақсад манфаатлари ҳолида муаммоларини аниқ ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда амалда давлат бошқаруви тизими тарқиб топди. Давлатимизда қонун чиқарувчи орган-Олий Мажлис, сайлаб қуйиладиган маҳаллий вақолатли органлари -Кенгашлар, Президент, Бош Вақир, Бош Вақир уринбосари, тегишли вақолатга эга булган вақирлар ва маҳкамалар раҳбарлари, ҳоқимлар ва уларнинг тарқибий булинмаларини, турли социал гуруҳлар манфаатларини ҳисобга олиш ва амалга оширишдир.

Сиёсатнинг субъекти сифатида ёшлар, Социал гуруҳ ёқи қатлам сифатида сиёсий муносабатларда алохида урин тутати. Мамлакатимизда ёшларга алохида эътибор берилаётганлиги аввало ёшларнинг мамлакат аҳолиси тарқибдаги урни билан боғлиқ булса, иққинчидан, Ўзбекистоннинг келажақи ана шу социал гуруҳларнинг мақсад ва интилишларини, муаммоларнинг сиёсий муносабатларда аниқ ҳисобга олиш билан боғлиқ эканлигини ҳаётнинг узи курсатиб турибди.

Республика Олий Мажлисида " Ёшлар билан ишлаш кумитаси"нинг ташкил этилганлиги, Республика телевидениясида "Ёшлар" телеканалининг очилиши , Узбекистон ФМДП "Ёшлар каноти, унинг " Эъзозчилар" ва " Эколог" гуруҳларининг ташкил этилиши, Республика "Камолот" жамгармаси ҳамда унинг жойлардаги булимлари. Ёшларнинг сиёсатда қандай урин тутишини курсатади.

Республика аҳолисини ижтимоий, иқтисодий, сиёсий маданий ҳаёт соҳалари, уларнинг ёшлиги, касби, ижтимоий-иқтисодий аҳоли қаби турли социал гуруҳларга булиниши мумкин. Бу сиёсат субъекти ва унинг иштирокчиларини урганиш, таҳлил этиш қатта аҳамият касб этади.

Республикамиз қуп конфессияли давлат ислом, рус, православ, Рим католог, арман-григориян, лютеран, баптислик, яҳудийлик ва бошқа диний конфессиялар қаби ижтимоий гуруҳларни ташкил қилади. Сиёсат уларнинг алоҳида манфаатини эътиборга олинади.

Мамлакатда демократик жамиятни ривожлантириш учун "Урта мулкдорлик қатлами"нинг урни муҳим аҳамиятга эгадир. Мамлакатда қанчалик қуп урта мулкдорлар булса, бу ерда барқарорлик, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий муаммолар анча уз урнига тушади. Демак, "Урта мулкдорлар синфи" тушунчаси собик Совет даврида ишлатилган "синф" тушунчасидан тубдан фарқ қилади. Бу уринда гап мулк шакллари хилма-хиллиги ҳақида кетса; унда хусусий мулк ҳар қандай давлатнинг демократик негизлари барқарорлигининг иқтисодий асоси ҳисобланади. Давлат бой булса оила, ҳар бир одам бой булади.

Урта мулкдорлар қатлами сиёсатнинг "субъекти" сифатида узини намоён этади. Демак "мулкдорлар", "тадбиркорлар"га мустақил уз "ишларини" ривожлантиришда ҳукумат ва маҳаллий ҳокимлар ҳам ёрдам берадилар. Давлатнинг қуч қудрати демократик институтларнинг мустақил фаолият курсатиши шарт-шароит яратиш, тадбиркорларга эркинлик бериш, зарур имкониятларни ташкил қилиш қабилар асосида шаклланади.

Бу соҳада Узбекистонда эришилаётган ютуқлар урта мулкдорлар қатламининг кенг ривожлантиришдан давлат манфаат қуриб турибди. Сиёсий муносабатларда уларнинг манфаат, қизиқиш ва муаммоларини туларок ҳисобга олиш келгусида ҳам қатта аҳамиятга эгадир.

Урта мулкдорларнинг уз ишларини муқаммал билиб олишлари ва уни жамият қонунларига мос ва хос булиши мамлакатни иқтисодий жиҳатдан қамол топишига олиб қелиш билан бир қаторда демократия тизимининг шаклланишини янада тезлашади. Урта мулкдорлар синфининг шу жамиятга мослашуви давлатнинг тинч-осоишта таракқиётидир.

Қуп укладли яъни мулкни хилма-хиллигига асосланган иқтисодий шакллантириш унинг қофолати булиб хизмат қилади. Давлатлараро муносабатнинг яхшиланиши хусусий мулкдорларнинг иқтисодий жиҳатдан қамол топганлигидан қалолат беради. Мамлакат қанчалик иқтисодий, ижтимоий, маънавий бойдиққа эга булса давлатларнинг

эйтибори шу давлатга каралади. Хозир сиёсат цивилизацияси давлатлари билан ҳамкорликда булиб у давлатларнинг ривожланиш қонуниятлари билан тула танишиб уни узимизга хос-мос килиб тадбир этишдир.

Урта мулкдорлар субъектини сиёсий жихатдан анча масалаларни тугри англаган холда иш юритиш йули билан мулкка эгалик килади. Тадбиркорлик иктисодий ташабискорлик булиб, энг охири янгиликлардан хабардор, билимдон, уткир, иродали булмоги керак.

Мустакиллик мулкдорлар синфини вужудга келтирди. Мулкдор гурухи хамиша мамлакат ичкараси ва ташкарасидан шу ярашаётган мулкни янада купайтириш, бойитиш, давлатни омборини тулдириш каби хислатларга эга булиш зарур.

5-Мавзу: Сиёсий онг ва сиёсий маданият. Сиёсий мафкуралар

РЕЖА

1. Сиёсий онг. Шарк сиёсий онгининг асосий турлари.
2. Сиёсий маданият тушунчаси ва мохияти.
3. Сиёсий мафкура: тушунчаси ва функциялари.
4. Сиёсий мафкураларнинг асосий куринишлари.

Сиёсий маданиятнинг асосларини, пойдеворларини ибтидосини сиёсий онг, сиёсий мафкура, сиёсий рухият, сиёсий хулк атвор ташкил килади. Улар заминида ва воситасида сиёсий маданият шаклланади, улар оркали намоён булади ва амал килади.

Инсон онги тажрибада илмий, сиёсий, фалсафий ахлокий, эстетик, диний кадриятлар ҳам муҳим урин тутуди, сиёсий онг воситасида инсоннинг уз-узини англаши жараёни ижтимоий-сиёсий хусусиятга эга булиб бораверади. Сиёсий онг купинча сиёсий тасаввурлардан иборат булади.

Сиёсий онг-бу гуруҳий характерга эга булган онгдир. Хар бир киши маълум ижтимоий гуруҳ, табаканинг аъзоси, бирорта миллатнинг вакили, бирор давлатнинг фукароси хисобланади. Сиёсий онг кишилар томонидан узларининг бирор-бир гуруҳга мансуб эканликларини англаш асосида шаклланади.

Сиёсий онгнинг шаклланиши ва ривожланишига куйидагилар асосий манба булиб хизмат килади.

Биринчидан-инсоннинг оилавий мухити. Сиёсий гоьлар ва хиссиётлар унга оиладаги тарбия оркали берилади. Бунга ижтимоий, рухий карашлар-сиёсий онгнинг пойдеворини хосил килади. Бу эса фукаро шахсини шакллантиради.

Иккинчидан- бу кенг маънодаги ахборотлар инсонга телевидения, радио, матбуотлар оркали кириб боради.

Учинчидан- унинг шахсий тажрибасидан келиб чиқади. Масалан ахборот хакикий ёки ёлгон булиши мумкин. Инсоннинг хаётий тажрибасига асосан бу билимларни сиёсий вокелик сифатида кабул килиш керак.

Куп сиёсий таълимотлар ва кадриятлар сиёсий онгнинг махсули булатуриб, хозирги жамиятда гоьвий ахамиятга эгадир. Улар кишиларнинг сиёсий маданиятини такомиллаштириш учунгина эмас, балки инсониятнинг маънавий, маърифий маданий тараккиёти учун ҳам муҳимдир.

Сиёсий онг функциялари:

1. Билиш, ахборот бериш. Кишилар хохлайдиларми ёки йукми сиёсат дунёсига дуч келадилар. Агар улар сиёсат билан шугулланмасалар сиёсат улар билан шугулланади. Сиёсат кишиларга сиёсий ахборот куринишида "кириб" боради.

Сиёсий онг кишиларни ташки дунёда буладиган масалалар билан таништириб бориб ижтимоий сиёсий хаётда уз урнини топишга ёрдам беради.

2. Бахолаш функциясида- кишилар у ёки бу сиёсий ходисаларни англаш жараёнида уларга нисбатан уз муносабатларини билдирадилар. Айнан сиёсий вокеликни бахолаш оркали уз позицияларини, кизикишларини билдирадилар. Масалан Россия рахбарларининг Грузияга булган позицияси хакида фикрлайдилар. Унинг тугри нотугрилигини анализ киладилар ва уз позицияларини айтадилар.

3. Сиёсий-ижтимоий йуналтириш. Сиёсий онг кишиларга узларини жамият ва давлат олдида нафакат бурчларга, мажбуриятларга, балки муайян хукуклар, эркинликлар ва сиёсий манфаатларга эга булган фукаралар эканликларини англашга ёрдам беради. Сиёсий онг узининг йуналтирувчилик функцияси оркали кишиларнинг хулк атворларини, узларини социал сиёсий манфаатларини химоя килишлари учун ижтимоий хаётда иштирок этишлари, сиёсий партияларга, жамоат ташкилотларига узларининг хамфикрлари билан бирлашишлари зарурлигини уйғотади.

4. Сиёсий хаёт ва манфаатларни тартибга солиш. Сиёсий онг вокеликни идрок этиш асосида хамда унинг томонидан ишлаб чикилган сиёсий гоаялар, меъёрлар, тасаввурлар ва эътикодлар негизида кишиларнинг сиёсий ижтимоий хулк атворини, фаолиятини тартибга солади.

Сиёсий онгни тартибга солиш эхтиёжи жамият тараккиётининг кескин бурилиш боскичларида инкирозлик даврларида мислсиз ортади. Сиёсий тизимнинг самарадорлиги, вокеаларининг ривожланиш йули, ижтимоий-сиёсий узгаришларнинг сиёсий онгига курсатмаларига боглик булади.

Сиёсий онгнинг уйғунлашиб, камолот сари интилишида, окилона ва самарали йуналишдаги сиёсий жараёнлар ва жамоатчилик фикрини инобатга олиш, унинг керакли томонларини узига сингдириш, сиёсий мақсад йуналишига ишлата билиш бу жуда катта ахамият касб этади.

Хаётда юз берадиган холатларни сиёсий онг тартибга солиб боради, уни харакатга келтиради, узгартиради.

Хар бир жамиятни узига хос тараккиёт тизими булганидек кишилар хам шу тараккиёт тизимига уз функцияларини бажариб кумак бериб борадилар.

Шундай килиб, сиёсий онг социал субъектлар (индивидлар, гурухлар, синфлар, ижтимоий бирликлар)нинг ижтимоий хаёт сиёсий сохаси хакидаги билимлари, тасаввурлари ва бахолашларининг йигиндисидан иборатдир. У бир катор функцияларни билиш, бахолаш. Йуналтириш, тартибга солиш каби функцияларни бажариш билан жамият хаётида мухим рол уйнайди, уни харакатга келтиради, узгартиради.

Сиёсий онг- бу фавкулотда мураккаб ва куп киррали ходисадир.

Махсус сиёсий онг-мафкуравий жихатдан бир хил булган онгдир. Дастлаб у кам кишилар мулки хисобланади. Ундан кейин эса сиёсий партиялар, сиёсий ташкилотлар ва бирлашмалар сиёсий онги ва оммавий онгни шакллантириб ривожлантириб боради. Уз максадига эришади.

Махсус сиёсий онгда бош масала- ижтимоий гуруҳ ва катламларнинг оддий вакиллари онгига муайян курсатмаларни, айрим коидаларни ишлаб чиқиш, ривожлантириш ва жорий этишдир.

Оммавий сиёсий онг жамиятда юз берадиган ҳолатларни ва уни мазмунини ва характерини ифода этади. Жамият билимларининг характерлари турли мафкуралар томонидан ишлаб чиқилади ва сиёсий маданиятда мустаҳкамланади.

Оммавий сиёсий онг узгарувчан характерга эга партияларнинг сиёсий йули ва тантик -стратегик фаолиятида турли алгов-далговлар, турли тарихий воқеалар таъсир утказиб туради.

Махсус сиёсий онг ва оммавий сиёсий онг узаро чамбарчас боғлиқдир. Урф-одатлар кишилар онгида узок сакланиб туради. Жамиятда буладиган узгаришларни биргаликда ҳал этиб қандайдир узгаришлар ясайди.

Сиёсий онг назарий ва эмпирик даража ва шаклларга ажралади.

Назарий онг-сиёсий характерга эга турли турдаги гоёлар, концепциялар қарашлардир. Унинг белгилари яхлитлик, системалашганлик, башорат қилишга қобилиятли билан боғлиқ.

Сиёсий назариялар таълимотларни қуйидаги муаммолар қиради. а) сиёсатнинг маъно-мазмунли қуриниши, б) қонуний сиёсий тенденциялар ва жараёнлар, в) уларни қелтириб чиқариладиган сабаблар, г) сиёсий позициянинг реал роли, д) қонунчилик маъмурий ва суд органлари томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг ҳақиқийлиги ва уни қелажакдаги оқибатларидир.

Эмпирик сиёсий онг- бу бевосита амалиётга, сиёсий жараёнда алоҳида кишиларнинг, майда ва йирик социал бирликларнинг фаол иштирок этишларига асосланган сиёсий онг даражаси ва шаклидир. У назарий сиёсий онгнинг замини бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий сиёсий онгнинг муҳим белгиси бу турли сиёсий қучларнинг умумий манфаатларини ифода этишга интилишидир.

Қундалиқ сиёсий онг- бу ижтимоий қатлам ёки кишилар гуруҳларнинг қундалиқ ҳаётдан бевосита пайдо буладиган гоёлар ва қарашлар йигиндисидир.

Қундалиқ сиёсий онгга зиддиятлик, узгарувчанлик, тизимга солинмаганлик, ҳиссиёт, қайфият, эҳтирослар ҳосдир.

Сиёсий онг инсонда муайян ижтимоий-сиёсий, иқтисодий маънавий-маърифий шарт- шароитлар негизида шаклланади.

Жамиятда демократик сиёсий тизимнинг мавжудлиги ва унинг мустаҳкамланиб бориши-инсонда сиёсий онг шаклланишнинг ҳал қилувчи

шартидир. Бундай сиёсий тизим инсон сиёсий онги ва фаолиятининг ривожланишига кенг имкониятлар яратади.

Сиёсий онгнинг шаклланиши жамиятнинг маънавий-маърифий ривожланишига куп жихатдан боглик.

2. Сиёсий маданият-жамият сиёсий тизимининг энг мухим элементларидан бири.

Сиёсий маданият узининг мазкур жихатлари билан мамлакатимизда сиёсий баркарорликни саклаш, мустахкамлаш жамиятни демократлаштириш, сиёсий, ижтимоий, иктисодий ислохотларни амалга оширишга катта ёрдам беради. Сиёсий маданият катта-кичик ижтимоий гурухларнинг умуман, инсониятнинг тарихий тараккиёти жараёнида олган сиёсий тажрибасидир.

Инсонларнинг бевосита маънавий хаёти, кадриятлари дунёкараш урф-одатлари билан боглик холда намоён булувчи сиёсий ходиса булган сиёсий маданият омилдир. Сиёсат оламининг буюк донишмандлари Конфуций, Арасту, Афлотун, Абу Наср Фаробий, Юсуф Хос Хожиб, Макиавелли кабилар бу гояни ривожлантирган.

Сиёсий маданият тушинчасини фанга XVIII асрда немис файласуфи И. Гердер олиб кирди.

Сиёсий маданият бу – сиёсий хокимият ва сиёсий хаётга булган муносабат, уни идрок этишдаги сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолият маданиятидир.

Сиёсий маданият узига хос ички тузилишига эга булиб куйидаги элементларга эга.

а) сиёсий тажриба, б) сиёсий онг, в) сиёсий хулк атвор, с) Сиёсий кадриятлар, д) тарихий тажриба, е) Сиёсий муроаса ва маъсулиятни англаш.

Сиёсий маданиятнинг шаклланишида одамларнинг жамиятдаги сиёсий реаллик билан хамкорлик килиши, уларнинг сиёсий жараёнларга кушилиши мухим урин эгаллайди.

Хозирги замон политалогия фанининг купчилик назариячилари сиёсий маданиятнинг учта даражаси борлигини ёклайди.

Тафаккур килиш, англаш даражаси-шахс томонидан сиёсат дунёсида уз урнини аниклаб олиш, у ёки бу йуналишдаги сиёсий мулжалларни ва сиёсий хулк -атвор нормаларни аниклаб олиш нормалари юз беради.

Фукаролик даражаси- бунда фукароларда маданиятнинг узига хос шакли шаклланади. Инсон сиёсат дунёси билан дуч келиб мукаррар равишда жамият сиёсий тизимга нисбатан уз муносабатини билдиради, узининг фукаролик бурчини ва мажбуриятини ички туйгу билан билдиради.

Сиёсий даража-инсон ва сиёсат уртасида узаро алокадорлик жихатларидан келиб чикади. Инсон узини сиёсатнинг субъекти сифатида

кабул кила бошлайди. Инсон уз имкониятидан келиб чикиб сиёсий жараёнларни харакатга келтиршга интилади.

Сиёсий маданиятнинг «тоталитар-авторитар», «либерал-демократик» ва «шаркона сиёсий маданият» моделлари мавжуд.

Сиёсий маданиятнинг тоталитар, авторитар модели авваломбор шуниси билан характерланадики, унда шахсий индивидуал жихатлари сунъий бузилади. Иккинчидан жамиятда сиёсий кадриятлар ва сиёсий онг марказлашган тарзда давлат томонидан шакллантирилади ва шунинг асосида давлат манфаатлари инсон ижтимоий гурухлар манфаатларидан устун куйилади. Учинчидан сиёсий хаёт бир хил колипда кечади, жамиятнинг сиёсий маданияти хеч мукобилсиз юкоридан туриб шакллантирилади ва хоказолар.

Сиёсий маданиятнинг либерал-демократик модели- фукаролар сиёсий хукук ва эркинликларини руёбга чикаришга йуналтирилганлиги билан ажралиб туради.

Шаркона сиёсий маданият модели-узбек халкининг узига хослиги сиёсий маданияти куп асрлик тарихга эга.

Буюк аллома Юсуф Хос Хожибнинг "Кутадгу билиг" асарида ва Сохибқирон бобомиз Амир Темурнинг тузукларида бугунги кунда биз "Сиёсий маданият" нинг элементлари унинг сиёсий хулк атворлари намоён булиш холатлари хакида фикр юритган. Маълумки, ушбу гоьларнинг пайдо булишида албатта халкимизнинг, аждодларимизнинг узига хос турмуш тарзи асосий рол уйнаган.

Авваломбор шаркона дунёкараш деганда биз буюк маданият сохиби булган халкимизнинг аждодлари сиёсатда шаркона ахлоқ масаласига катта эътибор берганлар.

Сиёсатнинг юксак ахлоқ асосига курилиши лозимлиги тугрисидаги мазкур гоь инсон ва давлат уртасидаги муносабатлар хакидаги узига хос тасаввурлар, карашларнинг шаклланишига олиб келганки, биз уларни шаркона сиёсий маданиятнинг узига хос ахамиятини англаймиз.

Биринчидан, аждодларимиз сиёсий тафаккурида давлат рахбари сиёсатидаги адолат ва инсон масаласи хал килувчи асосий масаласини эгаллаган. Мамлакатимиз рахбари И.А. Каримов таъкидлаганидек: "Адолат ва хакикатга интилиш эса халкимиз табиатининг энг мухим вазифаларидан биридир".

Иккинчидан, сиёсий тус-туполонларга нисбатан токатсизлик, сиёсий мувозанатни саклаш, сиёсий тинчлик ва баркарорликка, осойишталикка кучли мойиллик, сиёсий жараёнларга вазминлик, чукур фикр мулохоза билан ёндошиш, унда купчилик манфаатларини купрок хурматлаш.

Учинчидан, узининг олижаноб максадларида кундалик хаётида сиёсий рахбарга суяниш, ундан доим адолат кутиб яшаш ва унга нисбатан чукур хурмат ва эхтиром курсатиш сиёсий хулк атворда кучли андишавийликни намоён килиш.

Туртинчидан, сиёсий эркинликни ахлоқ меъёрлари даражасида қабул қилиш.

Бешинчидан, бағрикенглик халқаро тотувлик ва ишончга қучли мойиллик.

Маълумки мустикал юртимизда амалга оширилаётган барча ислохотлар охири оқибатда инсон манфаатларини муқкамал равишда рўёбга чиқариш, халқимизга фаровон турмуш яратиш беришдек эзгу мақсадларга йўналтирилмоқда.

"Аҳолимизнинг сиёсий фаолияти хали замон талаблари даражасида эмаслигини, ҳамон суст эканлига қайта-қайта айтишга тугри келмоқда. Тан олишимиз керак эски андозалардан тулик қутилаолмаяпмиз. Барча муҳим қарорлар юқоридан қалбақи қилиниб, бизларни бор-йўғи итоатғуй ижорачиларга, баъзан уйлашмай қабул қилинган қарорлар қурбонига айлиниб мустабид тузум иллатларидан қутилиш қийин булмоқда.

Сиёсий маданиятни юқсалтириш учун одамларнинг узлари ҳокимиятда қарор қабул қилиниши ижроси қандай назорат қилинаётганлигини билишлари бу қарорларни тайёрлаш ва амалга оширишда фаол иштирок этишлари лозим" дейди юртбошимиз.

Давлат идораларида ишлаётган амалдорлар, сиёсий партиялар раҳбарияти, ижтимоий жамоат ташкилотлари раҳнамолари, оммавий демократик ҳаракатлар ташкилотчилари фуқаролар билан бирга ишлаш чоғида уларнинг ҳар бирига ҳос ва фаолият мақсадига мос келадиган сиёсий муносабатларга қиришишга объектив равишда мажбур буладилар. Сиёсий маданиятнинг фаоллик тури унинг субъектлари ташаббусқорлиғи билан фуқаролар талаб эҳтиёжлари даражасидан қелиб чиқади.

Президентимиз таъқидлаганидек: инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамларимиз онғида демократик қадриятлари янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш керак.

Маълумки истиклолимиз шарофати билан шаклланаётган мамлакатимизнинг миллий мафқураси ҳар бир инсонга эркин фикрлаш. Уз бахт саодати, фаровон келажағи учун эркин фаолият юритиш имқониятларини очиш бермоқда. Президентимизнинг саъйи-ҳаракатлари билан узининг назарий асосини топган Ўзбекистон жамятининг мафқураси халқимизнинг манфаатини тулик равишда узида мужассамлаштирган ҳаётий манба булиб, майдонга чиқмоқда.

"Юртдошларимизнинг тафакқурини узгартиришда ислохотларни жорий этишда янғича ёндошувларни шакллантириш, жамятимизда диний бағрикенглик, миллатлараро тотувлик ва қонфессиялар уртасидағи мураса муҳитини мустаҳкамлашда мустикаллик сезиларли таъсир қурсатди"¹ деди И. А. Қаримов Олий мажлиси 2-чақирик 9 сессиясида. Ҳар қандай назария ёқи таълимот бир тизимга солинган гоьлар мажмуидан иборат. Дунёқарашнинг неғизини ва муайян ишонч- эътиқодининг асосини ҳам гоь ташкил қилади. Одамлар ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллий давлатларнинг, манфаатлари ва мақсадлари ҳам мафқурада ифода этилади.

Муайян бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва химоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний эстетик қарашларнинг бутун бир тизимга мафкура дейилади.

Президентимиз И. А. Каримов мафкурага шундай таъриф берган: "Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва манфаатига асосланган, айтилган вақтда шу халқ шу миллатнинг келажagini кузлаган ва унинг дунёдаги урнини аниқ равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги куни уртасида узига хос куприк бўлишга қодир гоёни мен жамият мафкураси деб биламан".

"Сиёсий мафкура" фаннинг энг мураккаб масалаларини очиқ беради. Мафкура юнонча идея ва логос яъни гоёлар ҳақидаги таълимот. 1797 йилда Француз инқилоби даврида Дестут де Трасси томонидан илмий муомалага киритилган.

Бугунги кунда ҳам гарб политологлари орасида мафкуравий оқимларнинг манбалари ва мақоми ҳақидаги мунозаралар тухтагани йук. Неонархизм тарафдорлари учун мафкура- оммавий онгнинг маҳсули бўлиб қурилади. /арбда мафкурани сиёсатда бирор бир муҳим воқеа ва аҳамиятга эга бўлмаган "хокимиятнинг хизматқори" сифатида тавсифловчи қарашлар ҳам кенг тарқалгандир.

XX аср бошларида М Вебер мафкурани ва бошқа гоёвий диний тизимларга қур-қурона ишониш соҳасига киритган эди.

Бу билан у мафкуранинг илмийлигини ҳам инкор этган эди. Шу соҳанинг таниқли мутахассиси Менгейм К. воқеалиқни ҳақиқий аҳволини онгли равишда яширадиган гоёлар йигиндиси сифатида олиб қарайди. Мафкурани айрим гуруҳлар ва индивидларнинг психологиясидан Р. Пейпс, Д. Брадийлар ибораси билан айтилади. Яъни психология айрим масалаларни ҳал этиш имкониятига эга деган маълумотни беради.

Сиёсий мафкура ижтимоий ҳаётда муайян функцияларни бажаради.

1) Мулжаллаш -функцияси мафкура жамият, ижтимоий раванг, шахс хоқимият ҳақидаги фундаментал тасаввурларни узига қамраб олиб, у инсон фаолиятининг маъно мазмунини тизимини ва мулжалини қурсатиб беради.

2) Сафарбар этиш -фозил жамият идеалини тақлиф қила туриб, сиёсий мафкура сиёсий фаолиятнинг бевосита мотиви сифатида чиқади ва уни амалга ошириш учун жамиятни, ижтимоий гуруҳларни сафарбар қилади.

3) Бирлаштириш -Тақлиф этилаётган дунёнинг фундаментал картинаси чегарасида сиёсий ҳаракатга маъно мазмун бера туриб, сиёсий мафкура унга шундай аҳамият берадики, у узининг микёси билан ҳар қандай индивидуал ёки гуруҳий манфаатдан устун туради. Сиёсий мафкура манфаатларга қарши туради ва шу билан бирлаштирувчи омил бўлиб юзага чиқади.

4) Амартизациялаш -сиёсий мафкура жамият, гуруҳлар индивид эҳтиёжлари ва уларни қондиришнинг реал имкониятлари уртасида

номунофиклик вужудга келган вазиятдаги ижтимоий кескинликни юмшатишга хизмат килади.

5) Муайян ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифода этиш ва химоялаш. Бунинг маъноси шуки, сиёсий мафкура у ёки бу гуруҳ манфаатлари асосида вужудга келади ва уларни бошқа гуруҳлар манфаатларига қарама-қарши қуйишга чакирилган.

Мафкура узининг функцияларига кура фандан фарқ килади. Агар фаннинг функцияси -ҳақиқатни излаш бўлса, мафкуранинг вазифаси-функцияси аҳолининг оммавий сиёсий онгини эгаллаш, унга жамиятнинг бугунги ва келажакдаги таракқиётини баҳолаш, узининг меъзонларни жорий қилиш сиёсий маконда кишилар мулжал қиладиган мақсад ва вазифаларини белгилашдир. Мафкура у ёки бу идеаллар ва қадриятларни тарғибот қилиш билан чегараланиб қолмай балки фуқаролар, партиялар ва бошқа сиёсий тузилмаларнинг мақсадга мувофиқ фаолиятини рағбатлантириш билан ҳам шугулланади.

Мафкура узининг сиёсий функцияларини бажариши билан жамиятни ижтимоий миллий гуруҳ манфаатлари асосида, ёки аҳолининг муайян ижтимоий-иқтисодий гуруҳларига таянмайдиган онгли равишда ишлаб чиқилган мақсадлари негизида жиқшлаштириш бирлаштиришга интилади.

Сиёсий мафкуранинг амал қилиш даражалари бир хил эмас. У назорат концептуал, дастурий-дрективалик ва хулқ атворлик даражаларида амал қилади. Назорат концептуал даражада у ёки бу, синф, ижтимоий қатлам, миллий давлатнинг манфаатлари ва идеалларини очиқ берувчи асосий қоидалар қарор топтиради.

Дастурий дрективали даражада ижтимоий фалсафий принциплар ва идеаллар сиёсий элитанинг аниқ дастурлари, ширлар ва талабларига айлантиради ва бошқарув қарорларни қабул қилиш, омманинг сиёсий хулқ атворини рағбатлантириш учун гоъвий асос бўлиб хизмат қилади.

Хулқ атворлик фуқаролар томонидан жамият сиёсий ҳаётида иштирок этишнинг у ёки бу шаклларида уз ифодасини топади.

Мафкура амал қилишнинг ушбу даражаси "сиёсатнинг яратувчи элементи" дир.

2-Сиёсий мафкура тарихий шароит билан боғлиқ бўлиб-аниқ ижтимоий мазмунга эга бўлган маънавий ходисадир.

Ҳар бир тарихий давр узига ҳос ва узига мос мафкуравий оқимларни илгари суради. Либерализм, консерватизм, социал-демократия мафкураларини қуриб чиқайлик.

Ҳозирги замоннинг энг йирик ва қуп тарқалган мафкуравий оқимлардан бири-либерализмдир. Лотинча "либералист" сузидан олинган бўлиб, эркинлик маъносини англатади.

XVII-XVIII асрларда буржуазия синфининг мафкураси сифатида шаклланган. Бу мафкуранинг асосий қоидалари Ж.Локк, Т. Гоббс, Ш . Монитескье, А .Смит ва бошқалар.

Либерализм хокимиятнинг таксимланиши, сиёсий плюрализм, элиталар ракобати, конуннинг устуворлигини эътироф этади. У фукаралархукуклари ва эркинликларини таъминлашни узининг асосий максади, деб билади. Мафкуранинг барча куринишларида инсон шахсининг индивидуал эркинлиги кадр-кимматини химоя килади. Шахс эркинлигини хурмат килиш билан боглик либерализм узининг гоъвий курсатмаларида индивидуализм ва инсонпарварлик принципларини уйгушлаштиради, мужассамлаштиради.

Иктисодий назарияда либерализм тадбиркорлик, бозор ва ракобат эркинлигини тарғибот ва ташвиқот килади. Шу билан бирга бу мафкуранинг тарафдорлари шахсни бозор тизимига амал килишда салбий оқибатлардан саклаш ҳукуматнинг вазифаси деб билади.

Мафкуранинг ҳар қандай куриниши узгармасдан қола олмаслиги сингари лебирализм ҳам узгармасдан қолмади. 20-асрнинг 30-чи йилларида неолиберализм иктисодий узгаришларнинг усиши унга ҳам таъсир килади. АКШ Президенти Франклини Рузвельтнинг "янги йули" билан боглик у лебирализм мафкурасига қатор муҳим тузатишлар киритади; деб уқтиради. Натижада Неолибераллар давлатнинг иктисодий муносабатларини тартибга қолади, ижтимоий муносабатларни йулга қуяди.

Неолибераллар сиёсий дастурининг негизини бошқарувчи ва бошқарилаётганларнинг узаро келишуви сиёсий қарорлари қабул қилиш амалиётини эса демократиялаштириш ташкил этади.

Лебирализм гарб демократиясининг гоъвий асосидир. Бу мафкура байроги остида АКШда "Оқилона давлат", "Янги фаровонлик давлати", деб аталадиган модел яратилган. Бугунги кунда неолиберализм АКШ Демократик партияси ва бошқа демократик мамлакатлардаги сиёсий партиялар фаолиятининг гоъвий-назарий негизи булиб қолмақда.

Ҳозирги замон мафкуравий оқимлардан бири консерватизмдир, бу саклаш, куриқлаш деган маънони аңлатади. Консерватизм, либерализмнинг қораловчиси. Консерватизм XVIII асрда черқов феодаллари худо томонидан урнатилган тартибларнинг бузилмаслиги гоъйсини илгари сурувчи сифатида пайдо булади. Унинг асосчиси Аңғлиялик мутафакқир Э. Берк, Франциянинг жамоат арбоблари Ж. де Местр ва Л. де Банальд томонидан асосланган. Тартибнинг бузилмаслиги деганда оила, миллат, дин табақавий булиниши билан боглик аънаваный кадриятлар ётади. Шундан келиб чиқиб консерваторлар ижтимоий тараккиёт янгиликларга нисбатан ворисликнинг устиворлигини ёқлаб чиқадилар. Уларнинг фикрича сиёсий принципларни урф-одатларга миллий аънаваларга, қарор топган ижтимоий-иктисодий ва сиёсий институтларга мослаштириш лозим.

Консерваторлар ҳар доим эгалитаризм билан боглик булган "ҳаддан ташқари демократизмга" қарши чиқадилар. XX-асрнинг 70-чи йилларида консерватизмнинг тарихида янги фаза-неоконсерватизм (Д. Белл, 3.

Бжевниск, Н. Подгарец, Н. Крестолл, А. Хойек) бошланади. Бу янги окимнинг пайдо булишини таджикотчилар АКШ да Рональд Рейген бошчилигида Республикачилар, Буюк Британияда Маргарет Течер бошчилигида консерваторлар, ФРТ да Гельмут Коль бошчилигида ХДС-ХСС блокининг Хокимиятга келиши билан боғлайдилар.

Неоконсерваторлар аҳолининг кам таъминланган катламлари фойдасига ресурсларни қайта таксимлаш мақсадида йирик капиталга солинадиган солиқларга қарши чиқадилар.

Неоконсерваторлар фикрича, ҳозирги давлат кишилар учун натижалар тенглиги эмас, балки имкониятлар тенглигини яратиб бериши зарур. Янги бир мафкуравий окимлардан бири социал демократиядир XIX аснинг охирида немис мутафаккирлари ва жамоат арбоблари К. Каутснит ва Э. Беранитин томонидан асослаб берилган. Янги жамятга синфий кураш орқали инкилобий йул билан эмас балки тинч эволюцион йул билан утилади дейди. Социал демократлар даромадларни камбағаллар фойдасига қайта таксимлаш, иқтисодий давлат секторини ва куплаб давлат ижтимоий дастурларини ривожлантириш билан боғлайди. У ижтимоий ислохотларни амалга ошириш йули билан жамятни ривожлантиришни ва халқнинг фароволигига эришишни кузда тулади.

Ҳозирги замон мафкуралари каторида миллий мафкуралар муҳим уринни эгаллайди. Бу бошқа мафкуралардан фарқ қилади.

Биринчидан, миллий мафкуралар дунё мустамлакачилик системасининг емириши, ёш мустикал давлатларнинг ташкил топиши ва уларни қарамлик доирасидан чиқариш, ривожлантириш зарурияти билан майдонга келди. Ҳозирги кунда тенденциалар собик СССР ва бошқа социалистик мамлакатлар урнида ташкил топган Республикаларда юз бермоқда.

Иккинчидан, миллий мафкуралар фақат айрим ижтимоий, ирқий, этник, гуруҳнинг, халқнинг манфаатигина эмас, балки мустикаллик учун, миллий ҳаётни ривожлантириш учун кураш олиб бораётган халқларнинг дунёда тутган урни, турмуш тарзи, орзу-умидоларини интилишларини, манфаатларини ақс этдиради.

Учинчидан, миллий мафкурадан у ёки бу халқлар қарашлигининг объектив негизларни, уларни бартараф этиш ва ҳуқуқий мустикалликка эришиш йулларни очиб беради.

Туртинчидан, миллий мафкура ёш мустикал давлатлар халқларнинг узлигини англашга, қарамлик доирасидан чиқишга, эркин, жаҳон ҳамжамятида муносиб урин эгаллашига ёрдам беради.

Миллий истиклол гоёси ва миллий мафкура Ўзбекистонни ҳали четлаб утмади, бу гоё ва мафкура Ўзбекистонда ҳам узининг муносиб уринини топмоқда.

Ўзбекистон шуро тузумининг инкирозга юз тутиши жамятнинг барча соҳаларини тубдан ислох қилиш ва янги жамятни қуриш масалаларни ишлаб чиқишни тақозо қилди. Бу масалалар И. А.

Каримовнинг "Ўзбекистоннинг уз истиклол ва тараккиёт йули" асарида асослаб берилган концепциясида уз аксини топди.

Мазкур концепцияда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А. Каримов миллий истиклол гоёсини ишлаб чиқишга жуда катта хисса қушди, уни янги, фундаментал-назарий қоидалар, ҳулосалар билан бойитди.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов томонидан асослаб берилган демократик жамият қуриш концепциясининг асосий қоидаларига қуйидагилар қиради;

- 1) Ўзбекистонда демократик жамият қуриш-энг долзарб ва кечиктириб булмайдиган вазифа эканлиги; бу вазифани амалга оширмай туриб ундаги танг ҳолатни бартараф этиш, яққахоқимлик тизимининг иллатларини тугатиш ва ривожланган мамлакатлар даражасига чиқиб олишнинг мумкин эмаслиги;
- 2) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш-гоят мураккаб ва қуралли комплекс вазифа эканлиги; бу вазифа жамиятнинг барча соҳаларини ислоҳ қилишни ва янгилашни талаб қилишлиги;
- 3) Сиёсий соҳани ислоҳ қилиш ва янгилаш –Ўзбекистонда демократик жамият -қуришнинг асосий соҳаларидан бири эканлиги; бу соҳани ислоҳ қилмай ва янгиламай туриб мураккаб ижтимоий-иқтисодий ва маънавий муаммоларни ҳал этиб булмаслиги;

-сиёсий соҳани ислоҳ қилиш давлат органлари, партия ва жамоат ташкилотлари тизимини демократлаштиришни талаб қилишлиги; бу жараёнда давлат органларининг бюрократлашувига, фуқаролар ҳаётига асоссиз, ноқонуний аралашувига барҳам бериш ва уларни ижтимоий тартибни қуриқлаши ҳамда аҳолини ҳам ичкаридан, ҳам ташқаридан буладигин таҳдиддан ҳимоя қилиши учун кескин қучайтириш;

-сиёсий партияни тубдан ислоҳ қилиш ва янгилаш, бу жараёнда унинг яққа ҳоқимлигига узил-кесил барҳам бериш ва ҳақиқий қур партиявийлик муҳити, сиёсий рақобат майдонини қарор топтириш;

-нодавлат ва жамоат ташкилотлари фаолиятини тубдан қайта қуриш; уларнинг давлат органларига қарамлик, мутелик ҳолатига барҳам бериш ва сиёсий ҳаётда муносиб мавқеини эгаллашига эришиш;

- 4) Ўзбекистонда демократик жамият қуриш иқтисодий соҳани тубдан ислоҳ қилиш ва янгилаш билан боғлиқлиги; бу соҳада давлат мулкунинг яққа ҳоқимлигидан тула –туқис воз кечиш ва мулкунинг қилма-қиллигига эришиш; қакат бозор муносабатларигина жамият ва инсоннинг реал ривожланишига олиб қориши мумкинлиги;

- 5) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш маънавий ва маданий соҳани ҳам тубдан ислох қилишни талаб қилишлиги; бу соҳада бир мафкура яққа ҳокимлигидан қатъиян воз кечиш ва фикрларнинг эркинлиги, хилма-хиллигига эришиш;
- 6) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш “инкилобий сакраш” ларсиз, эволюцион, янги ислохотлар йули билан босқичма-босқич амалга ошириладиган вазифа эканлиги; уни инкилобий йул билан амалга оширишга уриниш оғир оқибатларга олиб қелишлиги;
- 7) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш- тарихий аҳамиятга молик вазифа эканлиги; бу вазифанинг амалга оширилиши натижасида Республиканинг танг ҳолатдан чиқишлиги ва Ўзбекистон халқига муносиб булган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётнинг барпо этишлиги.

Бу қоидалар мамлакатда амалга ошириладиган ислохотлар сиёсатининг гоёвий-мафқуравий негизини ташқил этади.

Экологик сиёсий мафқуралар инсон яшайдиган атроф муҳитни химоя қилиниши, керакли қарорлар ва қонунларни қабул қилиш йули билан экологияни яхшилашни уз олдиға мақсад қилиб қуйди. Диний сиёсий мафқуралар-мафқуранинг бу қуриниши диний ақидаларға таянади. Уларнинг бош мақсади нафакат ҳокимиятға таъсир қурсатиш балки уз ҳокимиятларини урнатишдан иборатдир. Буни айрим мамлакатларда айниқса Яқин Шарқ ва Осиёда (Эрон, Покистон, Афғонистон, Саудия Арабистон) мисолида қуриш мумкин.

Кейинги йилларда диний мафқураларнинг таъсири қатор собиқ совет Республикаларда хусусан Тошқентдан Шимолий Кавказ, Чеченистонда уз шакли тамоилини қурсатди. Ўзбекистонға нисбатан ваҳобийлик хизби таҳрир таъсирини у ерларда уз таъсирини қучайтирди. Бу экстремистик оқимлардан ҳар доим эҳтиёт булган ҳолда иш тутмоқ лозим. Улар уз шахсий гаразлий манфаатлари йулида ҳеч нарсадан тап тортмай ҳокимиятни эгаллаш учун ҳаракат қилишади.

6-Мавзу: Халқаро тизим ва ташқи сиёсат

РЕЖА

1. Халқаро тизим: моҳияти, тузилмаси ва функционал жихати.
2. Халқаро ҳамкорликдан халқаро ҳавфсизликка: гоя ва амалиёт.
3. Ташқи сиёсат моҳияти, мақсади, вазифалари ва тамойиллари.
4. Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати.

Халқаро муносабатлар халқлар, давлатлар, иқтисодий, сиёсий ташкилотлар уртасидаги халқаро даражадаги иқтисодий, сиёсий, маданий ҳуқуқий ҳарбий ва бошқа соҳалардаги алоқалар мажмуидир. Халқаро муносабатларнинг асосий субъектлари халқлар, давлатлар давлатлараро бирлашмалар, умумжаҳон, минтақавий сиёсий ҳуқумат ва ноҳуқумат ташкилотлари ҳисобланади. Жаҳон сиёсати-халқаро ҳуқуқ асосий субъектларининг сиёсий фаолияти мажмуи бўлиб, манфатларини уйғунлаштирган ҳолда БМТ ва жаҳон ҳамжамияти ташкилотлари ва қонуний урганлари орқали ифода этади ҳамда суверен, мустақил миллий давлатлар ташқи сиёсий фаолиятини, минтақавий давлатлараро жамоат тузилмалари, бирлашмаларининг сиёсий акцияларини, умумбашарий даражада БМТ ва шунга вақолати бўлган бошқа ташкилотларни фаолиятларини уз ичиги олади. Халқаро ҳаётги нисбатан қарашларни дунё халқлари манфатларидан чиққан ҳолда узгартириш қуп вақтлардан бўён инсониятни ташвишга солиб қелаётганлиги аллақачон маълум. Шаклланган ёҳуд шақилланаётган қарашлар тизими ранг баранг ва уларнинг ҳар бири алоҳида эътиборга лойиқ. Улар орасида бугунги қун нуқтаи назаридан анча эътиборлиларидан бири, индивид ҳамда жамоалар гуруҳлар хоҳиш иродаси қандай бўлишидан қатъий назар халқаро ҳаётга узаро мулоқотга маҳқум бўлган минтақалар, Давлат ва гуруҳлар уртасида

турлихил муносабатлардан иборат тизим сифатида ёндошиш билан боғлиқ. Куз унгимизда содир булаётган батамом янги жараёнлар ҳамда хали йечимини топиб улгурмаган анъанавий муоммоларнинг тобора чуқурлашуви оқибатида дунё хар доимгидек яхлитлик ва нисбатан барқарорликка мухтож. Уз навбатида, унинг яхлитлик ва табиийликка мухтожлигини сезмаслик, сезса ҳам онгли равишта заддиятлар оқибатида сиёсий баҳо бераолмаслиги боис халқаро тизим борган сари чигаллашмоқда. Унинг бағрида мавжуд булган табиий тизим яратувчи жараёнлар уз фаолиятларида анча зуриқишни сезишмоқдалар. Юқорида баён этилган объектив ва субъектив тенденциялар, онгли ҳамда онгсиз таъсир ва реакциялар, бир томондан халқаро тизимда узига хос иммунитет шакиллантириб, унинг барҳаётлигини таъминласа, иккинчи томондан эса улар унинг мудом бекарорлигига сабабчи булади. Тажриба курсатадики, бекарорлик ва барқарорлик келтириб чиқарувчи сабабу оқибатлар, омиллар жараёнларнинг муозанатини саклаб туриш яъни уларнинг балансига эришиш, бир-бирини тийиш ҳамда ижобий тенденцияларига шарт-шароитлар яратиш устивор даражада халқаро тизимнинг узига ва колаверса унинг маърифийлик даражасига боғлиқ булар экан. Илгари таъкидланганидек, халқаро тартибот тизим сифатида бир-бирига карама-карши икки жараён таъсири остида шакилланади. Улардан бири тизим парчаловчи ролини бажарса, иккинчи гуруҳи эса тизим яратувчилик яъни мустахкамлашга хизмат қилишга қаратилганлиги билан характерлидар. XXI аср бусагасига жамиятнинг турли гуруҳлари ҳамда сиёсий ва илмий-интеллектуал доираларнинг қарашларида хавфсизликни таъминлашнинг бирдан-бир йули халқаро ва давлатлараро ҳамкорлик деган гоё устиворлик қасб этмоқда. Унинг тугулиши ва кенг қулоқ ёйиш сабабларидан бири шундаки,

бугунгача дунёнинг хавф-хатарлардан зарурит даражада холи килишнинг турли-туман модел ва йуллари, услуб ва воситалари ишлатилиб келинди. Масалан, уч-турт аср мобайнида халқаро хавфсизликни таъминлашнинг турли (жумладан, миллий манфаатлар устиворлиги, кучлар баланси, мафкуравий маконлар баланси, узаро ядровий тийиш, биринчи булиб ядровий куролни ишлатмаслик, ядровий тукнашувда мутлок галабага эришиш мумкин эмаслиги тугрисидаги гоё ва бошкалар) услубларга таянилиб халқларни оммавий киргиндан саклашга эришилди. Бугун шундай бир калтис даврки, бунга мутахассислар ханузгача бирон-бир макбул белгилар тизимини ярата олганлари йук. Хар калай, дунё тараккиёти, истикболлари, манфаатлари бугунги кунда давлатлараро кенг камровли, турли даражада узаро хамкорликка таянишдан халқаро хавфсизликни баркарорликни ва тараккиётни таъминлашнинг бошка бирон-бир йули йуклиги бугун барчага аён булиб колди.

Сиёсий вазият-ижтимоий-сиёсий кучларнинг жойлашиши ва узаро муносабатини, шунингдек, бевосита сиёсат субъектларининг эхтиёжларини кондириш билан боглик булган сиёсий муносабатлар холатини ифодаловчи омиллар, шарт-шароит натижалари ва холати мажмуидир.

Халқаро (минтакавий) сиёсий вазият тахлили:

- 1) Дунёдаги (минтакадаги) кучлар нисбатини аниклаш.
- 2) Турли кучлар марказини аниклаш.
- 3) Кучлар марказининг иктисодий холатини тахлил этиш.
- 4) Кучлар марказининг харбий салохиятининг бахолаш ва тахлил этиш.
- 5) Ички сиёсий вазиятни бахолаш ва тахлил этиш.
- 6) Халқаро (минтакавий) сиёсий шарт-шароитни бахолаш.
- 7) Халқаро (минтакавий) сиёсий вазиятни ривожланишини олдиндан бахолай олишдан иборат булади.

Ташки сиёсат-давлатнинг ва жамиятдаги бошка сиёсий институтларнинг халқаро даражада узининг манфаатлари ва эҳтиёжларини ҳамда узаро манфаатлар уйғунлигини амалга ошириш буйича фаолиятдир.

Ташки сиёсат ҳар бир замонавий давлатнинг бош атрибути, фундаментал жихати ажралмас қисми ва функцияси ҳисобланади. Давлат ҳаётида конституциявий таянч, сиёсий тизим, сиёсий ҳокимият органлари, рамзлар ҳудуд, фуқаро, чегара ва миллий манфаатлар тизими сингари тушунчалар қандай муҳим урин тутса, сиёсат субъекти булган давлатнинг барҳаётлиги ва ҳавфсизлигига қанчалик дахилдор булса, ташки сиёсат ҳам давлат учун шунчалик улкан қадрият ҳисобланади. Ташки сиёсат орқали давлат географик-мақоний жихат қасб қилиш билан бирга, шунингдек узини ноёб тарихий, социомаданий, цивилизацион ва ниҳоят, геосиёсий яхлитлик сифатида ҳам номоён этади.

Ташки сиёсат сиёсий жараёнларнинг узига хос йуналиши ва мақони сифатида, ички сиёсатдан айрим муҳим жихатлари билан ажралиб туради. Жмладан, мамлакат ичкарисида ҳокимият, давлат ҳокимиятининг шақилланиши, вазифаси, ҳуқуқ ва мжбуриятлари, фаолият принциплари, амалиёти, яъни сиёсий жараёнларга нисбатан ёндашуви, муносабати ва ниҳоят қабул қилган қарорлари ва уларнинг бажариш усуллари ҳамда ҳатти-ҳаракати ва ҳулки-атвори Конституция, турли-туман меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида олиб борилади. Бир суз билан ифодақайдиган булсақ, умумхалқ, умумсиёсий консенсус ҳокимиятнинг ички жараёнларига нисбатан фаолиятини белгилаб беради. Мана шу консенсусдан қелиб қикқан ҳолда давлат ҳокимияти қонун доирасида репрессив воситалардан ҳам фойдаланиш имқониятига эга. Ташки сиёсатда миллий манфаатларни таъминлаш вазифаси бугун ҳам шбҳасиз устуворликни узиди ушлаб турибди. Бошқача булиши ҳам муқкин эмас. Лекин бугунги босқичда бу муаммога анъанавий тафаккур

тарзи ва куникмаларидан чикиб ёндашиб булмайди. Миллий манфаатларни таъминлашнинг бугунгача ишлатилиб келинаётган услубларига нисбатан маърифийрогини излаб топиш ҳар бир халқаро субъектнинг бош вазифасига айланмоқда. Бугунги ташки сиёсат, ҳар доимгидек, ҳар бир давлатнинг ҳудудий яхлитлиги, чегараларининг дахлсизлигига булган ҳақ-ҳуқуқини шшубҳа остига олмайди, аксинча, давлатлараро муносабатларда бу принципнинг бош тамалтош эканлигини эътироф этишга асосланади. Жумладан, глобаллашиш жараёнлари умуман олганда ташки сиёсий фаолият юритишда давлат суверенитетига бирон-бир ҳуқуқий тусикни билдирмайди. Юқоридаги жараён тенглик, ички ишларига аралашмаслик, узаро ҳурмат тамойилларига таянган ҳолда ривожланса, аксинча барча давлатлар сиёсий фаолиятига кенг кулам яратишни такозо этади.

Ташки сиёсатда давлат суверенитетининг яхлит ва булинмас эканлигидан чикиб келиб, бугунги кунда унга икки хил ёндашув шаклланмоқда. Бир тоифа мутахасислар (улар халқаро сиёсий терминологияда «идеалистлар» деб аталади) ташки сиёсатда глобал умумбашарий манфаатлар ва ҳавфсизликнинг миллий давлат манфаатларидан устун қуйишса-бошқа бир гуруҳ мутахасислари (улар «прагматиклар» номи билан таниш) бугун ва яқин келажакда ташки сиёсатида давлат суверенитети устуворликни узидан саклаб қолиши маъқул ва самарали эканлиги тугрисида фикр билдиришмоқда. Лекин бугунги мураккаб босқичда реал жараёнлар, ечимини кутиб турган долзарб муаммолардан келиб чикиб барча давлатлар, керак булса-узаро ҳамкорликни муроса-ю-мадора йули билан тан олиш, бу борада дипломатик расмиятчиликдан йироклашиб конкрет ишларини амалга оширишлари лозим булади.

7-Мавзу: Халқаро терроризм

РЕЖА

1. Терроризм тушунчаси.
2. Терроризмга қарши курашувчи ташкилотлар.
3. Давлат терроризми.
4. Тоталитаризм ва терроризм.

Терроризм XX асрнинг энг муҳим ижтимоий сиёсий ҳодисаларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. А. Каримов дунё хавфсизлигига таҳдид солиб турган "ҳалқаро терроризм" деб аталмиш жиноий ҳодиса тугрисида тухталиб: Узгалир қонини туқиб ҳисобига мумай даромад олишни истовчилар батамом йуқолиб кетадиган замонлар келишига ҳали анча борга ухшайди. Бу тоифага қирувчи "бизнесчилар" учун қон ва ноқон сиёсат қоришган пул дунёнинг турли бурчакларида ҳалқаро қотилларни ёллаш ва синаб қириш мумкин бўлаётган можароларни рағбатлантириш борасида энг қулай восита эканлигини алоҳида таъкидлаб утган эдилар.¹

Шуниси маълумки, XX асрнинг сунги йилларига келиб терроризмнинг шакллари ва ҳалқаро ҳамжамиятдаги қамрови тобора қенгайиб бормоқда. Бундай шароитда сиёсий тузумнинг характерида қатъий назар, жаҳоннинг ҳар бир мамлақати терроризмга қарши муросасиз қураш олиб боришга мажбур бўлмоқда.

Терроризм хавфи жиноят сифатида жаҳон жамоатчилигининг диққат-эътиборини узиға XX асрнинг 20-30 йилларида тарта бошлаган. Айрим хусусий ва ҳалқаро ҳужжатларда терроризм у ёки бу давлат ҳудудида ижтимоий тартибни бузишга, уни ичдан қонуний қупоришга қаратилган муайян гуруҳнинг ёки шахснинг ҳатти ҳаракати деб

бахоланган. Террорчи ташкилотларнинг фаолиятни кузатадиган булсак айрим олинган ҳудудларда ҳокимият структураларининг осойишталигини бузушга қаратилган. Одатда террорчилар уз ҳаракатларини қонуний деб ҳисоблайдилар, узларини аскар деб эълон қиладилар, уз ташкилотлари номларида ҳарбий атамалар ишлатадилар- масалан, Ирландия Республикачилар Армияси, Италияда қизил бригада ва ҳақозолар. Узлар сиёсий ҳуқуқлар тугрисида гапиришни ёқтирадилар, судлар уюштирадилар, ҳуқмлар чиқарадилар ва улим жазоси қуллайдилар. Тарихдан маълумки террорчилар маълум босқичда узлари ҳуқуматга қиладиган йирик ташкилотларнинг тарқибий қисми бўлиши ёқи узлардан ёрдам олишлари мумкин. Исроил ҳуқуматида юқори лавозимларни ёгаллаган баъзи сиёсий арбоблар 1940 йилларда уша пайтдаги Фаластин территориясида янги давлат тузишга йуналтирилган террорчилик ҳаракатларида фаол ёштирок ётганлар. Уз навбатида, қуплаб фаластинликлар Фаластин Озодлик Ташкилотини қуллаб, бошқа давлатлар уни террористик ташкилот деб баҳолашларига қарамай, қонуний ҳуқумат деб ҳисобладилар.

Терроризм ута салбий ижтимоий ҳодиса сифатида у ёқи бу қуринишда қадим қадимдан маълум. Қизиги шундақи, уз олдиға қуйган мақсадларига ёришиш мумкин ёмаслигини ҳисобға олгани ҳолда террористлар тарихнинг барча даврларида қайса минтақа ёқи мамлакат ҳудудида фаолият қурсатишидан қатъий назар ҳалқ оммасининг қатлам ва гуруҳларини «йулдан уриш», турли йуллар билан узлар қалбига йул топиш тактикасига амал қилиб қелганлар. Мамлакат инфраструктурасида таъсири нуқтаи назаридан ута салбий оқибатларға сабабчи бўлган урта аср қароқчилари ва бандитлари, янги ва ёнг янги даврда руй берган «ута инқилобий ҳалқ ҳаракатлари» ҳам сурбетларча оддий меҳнатқаш «номидан» иш қуришган. Айрим ҳудудларда террорчи гуруҳларнинг узок муддатға ҳокимият тепасига қелганлиги, ҳатто узларнинг ҳалқ билан

маълум бир муддатга яқдил булганлиги тугрисида тарихда куплаб маълумотлар учратамиз.

Демак, террорчилик ута салбий ходиса сифатида неча асрлар давомида фаолият юритиб келаётган булса, хар доим халк номидан гапириш, унинг манфаатларини акс эттирувчи «хакконий халкпарвар» харакат деб узини таърифлаш амалиёти унинг манфаатларини акс эттирувчи «хакконий, халкпарвар» харакат деб узини таърифлаш амалиёти унинг барча курунишларига бош хусусият булиб колаверади. Терроризм бугунги узининг энг ташкилий жипслашган даврида хам яна уша эски, унинг учун асосий никоб булиб келган амалиётга катъий содиклигини намоиш килмокда.

XX асрдаги террорчилик партизан харакатлари билан чамбарчас богликдир.

Терроризмнинг бугунги холатига келадиган булсак шуни алохида таъкидлаш лозимки, узининг бир неча асрлар давомида синовдан утган ахолини айрим кисмининг онгини захарлаш йули билан хокимиятни кулга киритиш амалиётига содик колгани холда давлатга карши уз кураш шакли, услублар ва воситаларини усталик билан узгартириб келганлигини гувохи буламиз. Хозир террорчилар уз фаолиятларини минтакавий ва хатто умумсайёравий даражада мувофиклаштириш имкониятини кулга киритаётганлигини курмокдамиз. Президентимиз талкини билан айтадиган булсак, бутун инсоният террорчилар мисолида халкаро микёсда уюшган, керак булса бир ёки бир нечта кудратли марказлар томонидан бошқарилаётган сиёсийлашган халкаро ташкилотлар билан курашмокда.

Терроризмнинг диний экстремизм билан бугунги кунда чирмашиб кетиши эса бу анча тушунмовчиликлар, чалкашликларни келтириб чикаради, зиддиятли вазиятни вужудга келтиради.

Диний экстремизм ва халкаро терроризм бугунги кунда бири мафкура булса, иккинчиси мафкура ва сиёсий мулжалларни руёбга чикариш, амалга

оширишнинг шакли ҳамда воситаси сифатида бир-бирини тулдирмокда. Зотан, терроризм ошкора ноинсоний кургазма, услуб, хулк атвор, хатти-харакат ва фаолиятдан иборат жараён-тизим сифатида диний экстремизмдан кура «яхширок», яширинрок иккинчи бир таянчга эга эмас.

XX асрнинг сунги йилларига келиб терроризмнинг шакллари ва халкаро хамжамиятдаги камрови тобора кенгайиб бормокда. Бундай шароитда сиёсий тузумнинг характеридан катъий назар, жахоннинг хар бир мамлакати узаро курашувга, терроризмга карши мурасасиз кураш олиб боришга мажбур булмокда.

Терроризм аста-секин халкаро жараёнга айлана бошладики, уни молиявий таъминловчи гоаявий рахнамолик масъулиятини уз зиммасига олишга тайёр булган бошка яширинча гурухлар ва марказлар пайдо була бошлади. Содир булган террористик харакат ёки ходиса барча узок якин мамлакатлар учун хавфи бир хилдир.

Иккинчи жахон уруши тугагандан сунг ижтимоий хаётда, айникса илм фан ва технология жабхаларида сезиларли узгаришлар, жумладан, ядро куролига асос солиниши, ахборотдан фойдаланиш борасида эришилган улкан ютуқлар ҳамда давлатлараро муносабатларнинг тобора чуқурлашиб, куптомонламалик касб килабошлаши, натижада жахон иктисодиёти ва маданий хаётида руй берган глобаллашув сингари куплаб янги тенденциялар шароитида террорчилик харакатининг кулами ошди, деб айтиш мумкин. Мамлакатлар ва халкаро муносабатларнинг жадаллашуви, масофаларнинг кискаришидан террорчи гурухлар уз манфаатларида ойдаланишга киришдилар. Терроризм аста-секин халкаро жараёнга айлана бошладики, уни молиявий таъминловчи, гоаявий рахнамолик килувчи яширин ташкилотлар ҳам пайдо була бошлади.

Терроризм ва экстремизм Президентимиз талкинидан келиб чикадиган булсак, хадсиз худудсиз миллат Ватан ва керак булса мафкура билмайдиган ёвуз гурухлар тимсолида намоён булмокда.

Ута жиддий ва ашаддий булган махаллий ва халқаро ташкилотлари, гурухлари ва ваколат марказлари вужудга келди. Масалан, хаво ва денгиз лайнерларини куч ишлатиш гаровга олиш, бошқа мамлакатларга зурлик билан олиб кочиш, портлатиш кабиларда куринмокда. Шунинг учун БМТ ва унинг махсус сиёсий тармоклари, ИКАО, халқаро граждн Авиацияси ташкилоти, МАГАТЭ (Атом энергияси буича халқаро Вакиллик) ва бошқа ташкилотлар ёрдамида халқаро терроризм, инсон ҳуқуқларини бузилишига қарши қаратилган халқаро ҳуқуқий ва сиёсий ҳужжатлар тизими 60-70 йилларда вужудга келди. Бундай ҳужжатлар жумласига Токиода қабул қилинган "Хаво лайнери бортида содир этиладиган терор ҳаракатига қарши конвенция" 1963 йили қабул қилинган.

Терроризмга қарши курашга қаратилган ҳамкорликка оид шартномалар Италия ва Туркия, Франция ва Испания, Франция ва Венесуэла, АКШ ва Италия давлатлари уртасида ҳам тузилди. НАТО бош қотиби Джорд Робенсон.

Ўзбекистон Республикаси Узининг ташки ва ички вазирликлари орқали БМТ нинг терроризмга қарши курашувчи махсус халқаро ташкилотлари, Европа кенгаши, Итерпол ва хоказо, уюшмалар билан узаро ҳамкорлик ҳақида шартномаларни имзолади ва унга риоя қилади.

Ахборот ва реал фактлар шуни курсатадики айни шу кунларда мамлакатимиз хавфсизлигига реал хавф солаётган чегараларимиз ёнгинасида ҳаракат қилаётган террорчилар ҳаракатида Чеченистон Худудида узок вақтлардан буён олиб борилаётган сепаратистик жангчиларга хос булган ҳарбий тактик жихатлар содир булмокда. Буларга "янги кучлар" етказиб бериш масаласидан ҳам шугулланаётган кучлар мавжуд.

Дунёга реал таҳдид солиб турган террорчилик ҳаракатини Усама бин Ладен Хаттаб Басаев, Бароев, Гелаев, Жума Намангоний, Тохир Йулдош ва бизга номлари маълум булмаган террористларнинг йулбошчилари

томонидан моддий-сиёсий харбий ва маънавий куллаб куватламоқдалар. Булар бир-бирлари билан ахён ахёнда учрашиб турадилар.

Ачинарли жойи шундаки улар турли жангчилар тудаси куринишда булсада, баъзан зарарсиз "гуманитар харакат ва йуналиш" га эга булган жамгармалар, аллакандай "инсонпарвар"лик ёрдами дейилган манбалар билан рағбатлантирилмоқда. Уларнинг "Косаво озодлик армияси" деб аталувчи террористик харбий гуруҳга ҳамда чечен жангчиларига яширин ёрдам берилмоқда. Хар нима булганда ҳам Узбекистон халклари ҳам доим бундан огох булишлари керак.

Кейинги йилларда диний экстремизмга таянган халқаро терроризмга кескин зарба бериш миллий хавфсизлик стратегиямизнинг устивор йуналишларидир.

Узбекистон ва жахон халқи осоишталиги ва ривожланишига карши каратилган халқаро терроризмни бугун хар қачонгидан кура кучайтирганлигини этиборга олиб сиёсий раҳбарият барча чора ва тадбирларни амалга оширмоқда.

Бу борада узок ва якин давлатлар билан ҳам ҳамкорлик албатта зарур худудий туташ булган мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш, узаро ишонч асосида иш юритиш хар доим қатта ахамият қасб этади. У ёки бу муаммоларни хал этишда биз бу жараёни Гарбий Европа, Евроатлантика, Осиё ва Тинч Океан ва араб дунёси сингари геотарихий минтақаларда сиёсий фаолияти, хулқ атворини келажак режаларида кузатиб бормок керак.

Давлатнинг шу соҳадаги сиёсий стратегиясини кузатиб бориб Президентимиз 2000 йилнинг узида МДХ давлатларини олий даражадаги саммитларида, Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Душанбе ва Бешкент учрашувлари "Шанхай Бешлиги" давлатлари бошлиқларининг Душанбеда учрашуви ва жахон оммавий ахборот воситалари вакиллари учун уюштирилган матбуот конференцияларида диний экстремизм ва

халқаро терроризм бир марказдан бошқариллаётганлиги уларга маълумдир.

Ўзбекистон раҳбарияти халқаро терроризмга қарши курашнинг бошқа муҳим йул ва воситаларидан ҳам унумли фойдаланишга интиломда. Жумладан И. Каримов жаҳон жамғамияти 1999 йил Истамбул ва Мустақил Давлатлар Хамдустлиги ташкилотига аъзо булган давлатлар раҳбарларининг 2000 й. Масквада, 2002 йил 5-6 октябрда Душанбеда, 7-8 октябрда Кишенёвда учрашувларида ҳам давлатларнинг халқаро терроризмга қарши курашда ҳамкорлик қилиши зарурлигини таъқидлаган.

8-Мавзу: Минтакавий можаролар ва сиёсий ечимлар.

Халқаро хавфсизлик: барқарорлик ва таракқиёт.

РЕЖА

1. Минтакавий можароларнинг объектив ва субъектив сабаблари.
2. Минтакавий можароларнинг курунишлари ва сиёсий ечимлари.
3. Халқаро хавфсизлик: тизим, тартибот.
4. Халқаро хавфсизликнинг дунё барқарорлиги ва таракқиётнинг фундаментал омилига айланиши.
5. Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлик стратегияси: ишлаб чиқиш жараёни, амалиёти.

Минтакаларда барқарорликни вужудга келтириб кейинчалик минг-минглаб, унглаб минглаб гуноҳсиз одамларнинг ҳаётига зомин буладиган можароларга айрим-бир доирадаги гуруҳлар манфаати сабаб бўлмоқда. Дунёда руй берадиган айрим ижтимоий иқтисодий камчиликлар улар учун бахона бўлмоқда.

Минтакавий можаро иштирокчиларининг дунёқараши, мафқураси, режалари ҳаддат ташқари қуйи даражада бўлиши билан катор маърифатсизликлари аниқдир. Қайси минтақада можаро келиб чиқадиган бўлса унинг заминида қандайдир ички ва ташқи сабаблар таъсири остида шу минтақада вужудга келган диний этник зиддиятлар ёки бўлмаса у ёки бу қучлар манфаати сабаб бўлади.

Албатта асосий мақсад бу зуравонликдир ёки уша минтақа аҳолисини узига қаратиб олиш умуман уша мақсад ва истак амалга ошгунга қадар қупорувчилик ишларини олиб борадилар.

Масалан: Толибонларнинг Афғонистон халкларга келтирилган зарарни ҳеч нарса билан таккослаш мумкин эмас. Норвегия тинчлик институтининг профессори И. Талтунгни айтишига зуравонлик ноҳақлик сиёсий ноаниқлик натижасида мамлакат вайронага айланади.

Минтакавий моjarолар турли шакл, йуналиш, мулжал ва тузилмалар касб этмоқда. Бугунги кунда энг куп тарқалган шакл ва қуринишлари: ватандошлараро, яъни фуқаровий урушлар, диний миллатчиликка асосланган тукнашувлар ва сепаратизмдан иборат. Фуқаролар уруши минтакавий моjarолар орасида сиёсий жихатдан энг самарасиз булиб ҳисобланади. Нима учун деганда Афғонистон моjarоси шунчалик чуқурлашиб, аҳоли учун бир куниқмага айланиб кетдики, эндиликда ҳар қандай сиёсий қучлар ҳокимиятга эга ёки аксинча эга эмаслиги аҳолини ҳатто кизиктирмай қуйган бу сиёсий бепарволик деб аталади. Бу эса уз навбатида сиёсий ҳокимиятнинг бир гуруҳ жинойтчи сиёсийлашган гуруҳининг қулига утиши учун қулай имкон яратиб боради. Бу эса аҳолида ҳудуд Ватан, чегара, давлат рамзларига нисбатан ҳурмат эътибор ҳисси пасайиб, мамлакат турли-туман жинойтчи гуруҳлар учун мумай даромат ва қайфи-сафо майдониға айланган нарқабизнес, терроризм, диний экстремизм унсурлари учун халқаро алоқа нуқтаси вужудға келди. Бу фақат айрим олинган минтақада эмас балки бу дунё халқаро ҳамжамят ҳавфсизлиғига ҳавф-хатар келтириб чиқаради.

Масалан 11 сентябр 2001 йилда АКШ да булган воқеа 60 м-д доллар зарар келтирди. Халок булганларнинг оила аъзолари ва яқинларига туланадиган сугурта тулови 5 м-д долларни ташкил этади.

Миллатлараро моjarо натижасида Болқон минтақасида жойлашган Косова атрофида булган моjarони қузатганимизда талофат қурган Югаславия, Сербия ва Косоводан ташқари, ундан қушни давлатлар жумладан Македония, Болгария ва маълум даражада Албания синғари бир мунча заиф давлатлар ҳам зарар қурадилар. 1999 йил 76 кун давом этган

Югославияга берилган хаво ракета зарбаси туфайли Сербиядан кушни Македония худудига ярим миллиондан ортик тинч ахоли бола-чакасини олиб зурга кочиб кутулди. Серблар ва Албанлар икки томондан ҳам катта талофатга дуч келишда. Бу эса барча европаликларнинг "Хамкорликдан хавфсизликка" шиори европаликларни калбида ишончсизлик уйготди. Европанинг маърифий ривожланишига зарба берди.

Сепаратизмга асосланган ноқонуний ва легитимликка эга булмаган хатти-харакатлар, унинг сиёсий ташкилий натижаларини биз жумладан Эфиопия, Россия ва кайсидир маънода Испания ва Индонезия давлатлари мисолида куришимиз мумкин. Эфиопиянинг собик провинцияси булган Эритерия узок давом этган урушдан кейин мустакил беб эълон килинган, ахоли хохиш иродасига карши шаркий Темор Индонезия тасарруфидан чикан мустакил давлат деб эълон килиниши сепаратист кучлар томонидан Чеченистонинг "Ичкерия" Республикаси номи остида мустакил давлат давлат деб эълон килинганлиги бунга мисол була олади.

Вахоланки БМТ 50 йиларнинг охирида кабул килинган "Деколанизация хакида тарихий декларация" да мустакил давлатларнинг эълон килиниши факат икки томоннинг розилиги хамда халқаро хамжамиятнинг маъқуллаши асосида содир булиши кайт этилган.

Ана шундай нуфузли масалага зид булган хатти харакат узок давомли харбийсиёсий тукнашувларни келтириб чикариш хамда бунинг бошлик минтакани ва колаверса бутун дунёни бекарорлаштириш хавфини келтириб чикариш мумкин. Бу харакатни албатта олди олиниб жабрланувчи давлатларга якиндан келиб ёрдам бериши шарт. Югославияни Президенти Милошевич албан миллий давлатига жуда катта талофат келтирди. Хозирги кунда 2 йил давомида жавобгарлик курсида утирибти. Косово халки кирилиб кетса хам Миласевич гунохини тан олмаяпти. Бу масалани халқаро трибунал хал этади.

Жахон тажрибаси курсатадики, минтакавий можаролар сиёсий ечими энг мураккаб булиб. Албатта хар бир масала мунозара оркали хал этилса мамлакат ичкараси ва ташкарасига зиён етказилмайди. Авваламбор хар бир можарони имконияти борича олди олиниси зарур. Масалан: Фаластин давлатига Исроил давлати муносабати узок вақтлардан бери давом этиб келмокда. Бунга албатта Бирлашган миллатлар ташкилоти аралашиси шарт.

90 йилларнинг бошларида дунё таракиётида демократия томон кескин бурилиш тоталитар давлатлардан мерос колган маконларда хали кенг кулоч ёйиши халқаро можаролар, айникса минтакавий можароларга аралашиси анча кийинлашиб бормокда, шунинг учун хам бетиним вариантлар изланади, топилган вариантлар торози палласига куйиб маърифий булим, ечим буни хал килади.

Агар бирор бир векеа содир булса фавкулотда сиёсий ечим иштирокчиларидан сиёсий вазминлик, реализм, адолат тарозисида улчаб барча инсониятлик фазилатларини ишга солмок керак.

НАТО томонидан хаводан туриб зарба беришга келишилгандан анча илгари Югославияда можароли холат юз бераверди, натижада хатто европа хавфсизлиги ва Хамкорлик ташкилоти хам уз ваколоти гурухлари оркали можароларни ечимини ечиш максадида жиддий масалалар оғзаки айтилди.

Лекин вазият кескин узгариб Евроатлантика Иттифокига аъзо давлатлар Югославияга нисбатан ультиматум эълон килиб бир карорга келишди. Агар Югославия уз можорасини ёки Милошевич манман, худбинлигидан кайтмаса, Белградга хаводан туриб зарба беришни бошлаш буни бутун дунё куллаб кувватлади.

Худди шундай масала Афғонистонда хам юз берди. АКШнинг аралашуви натижасида вазият сиёсий узгарди. Хозир хам можароларни

сиёсий ечимини топиш мақсадида АКШ салдатлари Афғонистонда турибдилар.

Хар бир можаро албатта сиёсий мулокат орқали, музокаралар орқали ҳал этилсагина мамлакат кушни давлатлар билан эркин алоқани олиб боради. Минтақадаги айрим давлатларда ҳам можаро юз бераётган давлатлар каторида анча салбий оқибатлар юз бериши мумкин.

XX асрнинг охиригун йиллигида ер шарида шу қадар улкан силжишлар содир булдики, у алқаро ҳамжамиятнинг сиёсий, социал ва керак булса, маънавий асосларини кескин узгартирди. Табиийки, бундай шароитда қупгина анъанавий ижтимоий ва сиёсий қадриятлар, шу жумладан, ҳавфсизлик, унинг моҳияти ва функциясига батамом бошқача ёндошув ва муносабатлар шаклланмоқда. Ҳавфсизлик тизими масаласи ҳам ана шундай муносабатлар асосида шаклланмоқда. Жамият ҳавфсизлигига янгича ёндошилари экан, биринчи навбатда, суз анъанавий ҳавфсизлик тизимини қандйдир таъмирлаш тугрисида бормасдан, балки унинг урнига батамом янги тизимни тугрисида бориши керак. Албатта, бу эски тизим туплаган тажриба ва сабабларнинг мутлак инқор этилиши эмас, балки булажак янги халқаро ҳавфсизлик тизимининг илгаригиги тажрибага таянган ҳолда янада самаралироқ фаолият юритишини такозо этади. Дунёнинг барча қатта қичик давлатлари, бордию уларда узларини асраб қолиш истаги ва хошиш-иродаси булса, бир бири билан турли-туман узаро муносабатлар доирасида, яъни ҳамжихатликда, ҳамқорликда яшашга маҳқумдирлар. Шундай экан, халқаро ҳавфсизлик тизимига қирган хар бир давлатнинг барқарорлиги ва такомиллашишидан туб манфаатдордир. Уларнинг хар бири ана шу тизимнинг мустаҳкамланишига хизмат қилади ва умумий мақсад ҳамда манфаат олдида ва қолаверса, бир-бирининг олдида масъулдирлар. Демак, тизим сифатида халқаро ҳавфсизлик унга даҳлдор булган барча субъектларнинг хошиш-иродаси, ҳулқ-атвори ва мулжалларига боғлиқ.

